

PALACKÉHO UNIVERZITA V OLMOUCI

PEDAGGICKÁ FAKULTA

Katedra Společenských věd

Totalitarismus v SSSR

Bakalářská práce

Olomouc 2013

Autor: Martin Zdráhal

Vedoucí práce: Mgr. Hampl David, Ph.D.

Prohlašuji, že jsem závěrečnou bakalářskou práci vypracoval samostatně, s využitím citovaných literárních pramenů, dalších informací a zdrojů v souladu se zákonem č.121/2000 Sb., o právu autorském o právu souvisejícím s právem autorským a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů.

.....

Děkuji za cenné rady a hodnotné podněty Mgr. Hampl David, Ph.D. a jeho trpělivost a vedení, při práci bakalářské práce.

Obsah

1	Totalitarismus a jeho vymezení.....	8
1.1	Totalitarismus jako pojem.....	8
1.2	Historický aspekt totalitarismu.....	10
1.3	Dva úhly na aspekt totalitarismu.....	12
1.4	Definice základních aspektů totalitarismu.....	14
1.5	Totalitarismus shrnutí.....	15
2	Totalitarismus v SSSR.....	16
2.1	Reflexe nástupu bolševiků k moci.....	17
2.2	Úloha politické strany v systému.....	20
2.2.1	Charakter strany	20
2.2.2	Třída třídní boj.....	21
2.2.3	Třídní boj.....	24
2.3	Stalinismus.....	25
2.3.1	Stalinismus vymezení.....	25
2.3.2	Násilí jako politická praxe.....	27
2.3.3	Kategorie obyvatel.....	29
2.3.4	Represe stalinismu.....	29
2.4	Násilí státu.....	32
3	Proměny systému až do jeho rozpadu.....	34
3.1	Leninova doba.....	35
3.1.1	Ruská revoluce.....	35
3.1.2	Válečný komunismus.....	36
3.1.3	Politika Nepu.....	38
3.2	Stalinova doba.....	39
3.2.1	Kolektivizace a industrializace.....	40
3.3	Uvolnění za Chrusčova.....	41
3.3.1	Odstranění kultu osobnosti.....	44
3.4	Brežněvova snaha o stvoření impéria.....	45
3.5	Gorbačov a jeho perestrojka a glastnost.....	47
4	Sovětský model a jeho aplikace v jiných zemích.....	50
4.1	Země východní Evropy.....	51
4.2	Jugoslávie.....	52

4.3 Čína.....	53
5 Zdroje literatury.....	55
5.1 Internetové zdroje.....	56
Závěr	
Abstrakt	
Anotace	

Úvod

Práce si klade za cíl aplikovat teorii totalitarismu na Sovětský svaz. Totalitarismus jako teorém, tak bude v ústředním zájmu autora. Práce bude rozdělena do kapitol, tak aby splňovala cíl práce.

V první kapitole bude cílem vymezit totalitarismus. Nejprve se zaměříme na jeho lingvistickou strukturu a jeho užití ve veřejném prostoru. Jinými slovy se zaměříme na původ a vznik toho jazykového útvaru. V další části této kapitoly dojde k pojetí totalitarismu z historické perspektivy. A to ve smyslu toho, že totalitarismus nevzešel z ničeho, ale svou sílu a legitimitu čerpal jako radikální opozice vůči starému řádu, parlamentarismu a samotné liberální demokracii. Nakonec dojde k definici samotného totalitarismu a to tak jak jej definují a pojímají představitelé politické vědy. Dojde také k seznámení s různými přístupy, které se k totalitarismu vztahují a to přístupu historického a moderního. Historický přístup má charakter filozofické roviny, zatímco moderní je blízký politologické vědě. Práce se tedy bude soustředit na užití přístupu modernistů, kteří lépe vyhovují záměru práce.

V druhé kapitole dojde k samotné aplikaci totalitarismu na sovětský systém. Autor zde bude vycházet z ústřední role, kterou v jeho očích v systému zastupovala strana. Strana tak v úvodu bude rozebrána z profilové a organizační roviny. Pokud dojde z naší strany k definici strany a její role, nesmíme opomenout ideologickou roviny, která je neméně důležitá. Protože strana bez ideologie v sovětském systému nemohla fungovat. Nesmíme také opomenout historické konotace, které k revoluci přispěly, proto zde budou také nastíněny. A to z důvodu, že nám tento historický exkurz pomůže lépe pochopit to, před čím bolševici na počátku stáli a s čím se museli potýkat, aby svou moc udrželi. V závěru dojde k charakteristice samotného stalinismu, který v řadách modernistů, splňuje z dějin Sovětského svazu nejvíce charakteristiku totalitní vlády. Zaměříme se na kategorie nepřátel ať již skutečné nebo domnělé, které režim eliminoval. Dále dojde k reflexi státu jako strůjce násilí a v závěru samotné společenské účasti na ni. Společnost je zde zmíněna z důvodu toho, že stát bez podpory obyvatel teror nemůže aplikovat, aniž by se na něm společnost neúčastnila a to buď to jako mlčící většina nebo svou aktivní spoluúčastí.

Ve třetí kapitole se pokusíme, vytvořit kostru vývoje samotného politického systému Sovětského svazu. A to z důvodu, abychom dokázali, že Sovětský svaz nebyl rigidním politickým útvarem, ale měl svou vlastní dynamiku, kterou se rozvíjel a fungoval. Jinými slovy nelze přistupovat stejnou optikou k vládě J. V. Stalina a například N.S. Chruščova.

Ve čtvrté kapitole se zaměříme na snahy aplikace sovětského režimu v jiných zemích. S důrazem na Jugoslávii a maoistickou Čínu. A to z důvodu, že jejich přístup k aplikaci systému nebyla stejná, ale diametrálně rozdílná. Tato kapitola má sloužit jako nástin, z důvodu obsáhlosti této problematiky, která by zasloužila samostatnou práci.

Práce bude vycházet z knih, které se této problematice věnují. Rozsah literatury dostupné ke zpracování této práce je dostatek. Práce proto reflektuje nejdůležitější díla, která byla této problematice napsána. Výčet publikací, které byly užity k totalitarismu, si dovoluji uvést, následují autory. R. Aron, H. Aredtová, G. Sartori, S. Balík, V. Dvořáková k etapizaci dějin vycházím z ruskojazyčné literatury a k pojmutí stalinismu a komunistické vlády z knih J. Bochenského, M. Malia aj.

1 Totalitarismus a jeho vymezení

V této kapitole se zaměříme na termín totalitarismus. Totalitarismus, vidí někteří politologové jako součást politické praxe lidstva od nepaměti. Poukazují tak například na formu vlády starověkého městského státu Sparty. Autor tento předpoklad však považuje za chybnou interpretaci, protože totalitní politická moc potřebuje ke svému naplnění kontrolní mechanismy a frontální působnost, kterou může zajistit pouze doba spojená s moderními komunikačními a kontrolními prostředky. Jinými slovy totalitarismus potřebuje vědeckotechnický pokrok.

Totalitarismus je proto bytostně spojen s modernou a masovou společností, kterou pomohla stvořit Velká francouzská revoluce. Svoboda, rovnost a bratrství, čili hesla revolucionářů bojujících proti duchu a organické struktuře doby spojené s *ancien régime*.

Kapitola tak seznámí čtenáře s pojmem samotným, jeho lingvistickým vznikem a samotnou definicí.

1.1 Totalitarismus jako pojem

Lingvistické vymezení pojmu totalitarismu pochází z latiny: „(totus/ ve středověké latině *totalis/ celý*)“¹, kdy se dále můžeme dočíst že: „Později byl tento výraz v různých modifikacích běžnou součástí italštiny, a není tudíž žádnou jazykovou novinkou“².

Sigmund Neumann napsal v roce 1942, že „*idea totalitního státu se zrodila během poslední světové války (míněna první světová válka), která přerostla ve válku totalitní*“. Jaká je tedy, konkrétní geneze pojmu “totalitarismus” v dějinách západního politologického myšlení? Termín totalitarismus vzešel z debaty italských převážně antifašistických intelektuálů o povaze nastupujícího Mussoliniho režimu. 12. května 1923 označil v listu *Il Mondo Giovanni Amendola*, Mussoliniho volební reformu za „totalitní systém. 23. června téhož roku se Amendola vrátil na stránkách *Il Mondo* k pojmu znovu a 2. listopadu 1923 u příležitosti výročí Pochodu na Řím uvedl: „*Nejvýraznějším rysem fašistického hnutí je jeho ‘totalitní’ duch. Tento duch nedovoluje začít nový den bez fašistického pozdravu, stejně jako nedovoluje, aby dnes existovalo svědomí, jež neklesá na kolena a nevyznává se: ‘Věřím’. Tato pozoruhodná ‘náboženská válka’, která zuřila přes rok v Itálii, vám upírá právo na svědomí,*

¹ BALÍK, Stanislav. KUBÁT, Michal: Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů. s. 24-25

² Tamtéž, s. 21

keré je vaše vlastní a nikoliv vnucené druhými, a zatěžuje budoucnost hypotékou těžkou jako olovo.“³

Zdá se, že mezi antifašistickými novináři v Itálii se termín “totalitarismus” úspěšně rozšířil především ve druhé polovině roku 1923. Socialist a Lelio Basso, píšící pod pseudonymem Prometeo Filodemo, použil poprvé v novinovém článku z 2. ledna 1925 substantivum „totalitarismus“.⁴

Mussoliniho stoupenci začali projevovat zájem o pojem „totalitarismus“ od jara 1925. 22. června 1925 prohlásil Benito Mussolini na čtvrtém kongresu *Partito Nazionale*: „*Chceme, aby Italové učinili volbu. Vedli jsme zápas s natolik odkrytým hledím, že nyní existuje pouze jasná volba buď pro, nebo proti. A nadto budeme soustavně prosazovat to, co se nazývá naše železná totalitní vůle (la nostra feroce volonta totalitaria). Chceme učinit národ fašistickým, aby zítra Italové a fašisté ... znamenali totéž“.*⁵

Termín „totalitarismus“ tak zrál původně v sémantickém poli vytyčeném fašistickou ideologií. Totalitarismus byl termín, pomocí něhož se italský fašistický režim snažil sjednotit značně heterogenní ideové základy fašismu a vyvolat tak iluzi ideologické jednoty.

Totalitarismus jako termín pro označení politické praxe politického hnutí nebo strany, tak nevznikl v kruzích s těmito aspiracemi, ale dostalo se mu vymezení od oponentů, kteří s touto politikou nesouhlasili. Později sice došlo k pojmutí tohoto termínu i totalitními hnutí, které mu dávaly jiné konotace, než již v počátku měl. Proto již v počátku se dostává v italském prostředí totalitarismu negativních konotací.

---

³ Tamtéž, s. 23

⁴ Tamtéž, s. 22

⁵ Tamtéž, s. 21

1.2 Historický aspekt totalitarismu

Z dnešního odstupu vycházející z historické zkušenosti se může jevit, že vítězství socialismu (v některých zemích) nad kapitalismem je zvláštním jevem. Tento pohled je však z velké části velmi zavádějící. Zavádějící v tom, že na kapitalismus nazíráme optikou dnešního stavu věcí, kdy kapitalismus je zosobněn s liberální demokracií, právním řádem a materiálním blahobytem.

Naproti tomu, socialismus je brán jako systém, který občany uzavřel do totalitního systému jedné strany s omezenými právy a materiálním nedostatkem.

Kapitalismus, však v 30. letech 20. století, nebyl vždy spojen s funkčním demokratickým vládním systémem, ale jeho hnací silou byl boj o koloniální říše, a byl připraven řešit mezinárodní krize pomocí válečného běsnění. M. Reiman ve své knize *O komunistickém totalitarismu a o tom co s tímto souvisí*, podotýká: „*Kapitalismus meziválečné doby, v níž se zrodil stalinismus, vyznačoval velkým rozsahem materiální a duchovní bídy, vystupňované za krize 30. let, přičemž vztah veřejnosti k jeho hodnotám silně poznamenala tehdy čerstvá zkušenost z první světové války*“⁶

S ohledem na tuto skutečnost a jiné, které s tím souvisejí (ekonomické, sociální, politické), vykryštovala situace, pro politické systémy, jako byl komunismus nebo fašismus. Které se proti kapitalismu stavěli nesmířlivé, či do úplné opozice nebo jeho negace. Totalitarismus se tak zrodil také, jako forma protestu jako opak kapitalismu. „*Totalitarismus v jeho klasické podobě vyprodukovala meziválečná doba, ztvárňoval jej nejenom jako konflikt s demokracií, ale také konflikt mezi komunismem a fašismem*“.⁷

Byla to z velké části první světová válka a její geopolitické následky, které tak vyvolaly touhu po politickém systému, který nebude z kapitalismu čerpat svou sílu. První světová válka zničila po dlouhou dobu politické status quo a vytvořila řadu nástupnických států, které se utvořily zaniklých státních celků. Tato turbulence se nejenom projevila v geopolitické rovině, ale i v neposlední řadě v rovině ekonomické a politické. Dříve fungující hospodářské celky uvnitř říší, byly díky vzniku nástupnických států zpřetrhány a tak se musely utvářet nové nebo budovat pomocí nových smluv ty staré.

V rovině politické se objevila nová situace, která byla způsobena tím, že k moci se v nových zemích dostali lidé, kteří často neměli nebo pouze velmi malé zkušenosti s funkcí a vládnutím ve státě. Všechny tyto aspekty se na sebe nabalovaly a připravovali cestu, pro totalitní vládní systémy.

⁶ REIMAN, M.: *O komunistickém totalitarismu a o tom co s ním souvisí*. Karolinum, Praha. 2000, s. 17

⁷ Tamtéž, s. 18

Kapitalismus tedy výrazně pomohl na svět radikálním politickým ideologiím, které jej chtěly nahradit. Proto při zkoumání totalitních systému, nelze oddělit formální rovinu (toho jak fungují), od roviny sociální a dějinné.

Totalitním hnutím k uchopení moci z historického hlediska tedy pomohla:

- Materiální a existenční bída evropských mas
- Deziluze a šok z válečného běsnění
- Nechuť ke kapitalismu
- Geopolitická nestabilita
- Zklamání ze starých elit

Totalitarismus tak byl útekem před zklamáním davů ze starých elit. Davy ztratily iluze, když byly vrženy do války, kde tisíce umíraly pro bezvýznamný kousek země. Za svou oběť, kterou ve válce daly, se jim často nedostalo spravedlivé odměny v podobě větší účasti na veřejném životě, kterou požadovali. Špatný sociální systém a ochrana v nemohoucnosti ze strany státu vůči nejslabším členům společnosti, vyvolala radikální touhu po změně. S přihlédnutím na to, že existovala nespravedlivá společenská stratifikace a s ní plynoucí nerovnoměrně rozdělené vlastnictví a blahobyt, kdy na jedné straně menšina společnosti žila v luxusu a blahobytu, zatímco velká většina se tísnila ve špatných bytových podmínkách s existenčními problémy, vyvolala touhu po svržení současného řádu s vybudováním nového řádu s elementární spravedlností. Totalitarismus tak byl voláním hlasu ulice, hlasu deklasovaných a vyloučených, kteří toužili po radikální změně.

1.3 Dva úhly pohledu na původ totalitarismu

Totalitarismus se jako politologický koncept, rozvinul jako historická reflexe 20. století a je především spojen s hodnocením nacismu a bolševismu. Právě původ totalitarismu jako takového, rozdělil vědce na dvě skupiny, které k jeho vymezení přistupují z různé perspektivy.

Tato skupina „zastává postoj, že totalitarismus je rys imanentní lidské povaze od počátku dějin, a že se tedy v průběhu celé historie lidstva můžeme setkat s režimy naplňujícími charakteristiky totalitarismu. Jinými slovy, totalitarismus, je součástí politické koncepce lidstva od počátku. Proto lze nalézt totalitní prvky již v politických systémech starověké Sparty, středověké inkvizice, či za vlády Jakobínů ve Francii.“⁸

K této skupině se řadí velká část filozofů a historiků, jako jsou např. H. Carr, R. Popper, L.V Talmon, či u nás V. Čermák.

Totalitarismus tak trpí i pojmovou nesrovnalostí. A to s ohledem na to, že totalitarismus jako politologický pojem vstoupil do povědomí, jako forma označení autoritativních pravicových vlád fašistického a nacionálně socialistického směru. Ale v současné době, slouží jako pojmová svorka pro pravicové a levicové moderní autoritářské centralizované vlády.

Proto i nezaujatí teoretikové tohoto pojmu se značně rozcházejí v pojetí jeho vztahu k pojmu demokracie, modernost a politika.⁹

L. V Talmon a další se přiklánějí k tomu, že totalitarismus je obzvláště účinnou formou demokracie, srovnávají ho s politikou masového člověka nebo masové společnosti a říkají, že: „*většina nástrojů masové demokracie je zároveň nástroji totalitarismu.*“¹⁰

Druhá skupin z velké části vědci politické vědy tvrdí, že je totalitarismus spjat s výlučně moderní masovou společností, která postrádá vnitřní vazby a třídní struktury, které by jim usnadňovali identifikaci a orientaci ve světě. Naproti tomu jsou často jedinci této společnosti nuceni žít v izolaci. V takovéto konfesně neuspořádané moderní společnosti disponují totalitní vládcové technologickými nástroji, které jim umožní proniknout do osobního života člověka a následně si nárokovat a vynucovat jeho plnou loajalitu. K zastáncům tohoto pohledu na totalitarismus patří např. H. Arendtová, G. Sartori, J. Linz.¹¹

Složitá historie myšlenky totalitarismu, ukazuje tak, že to není pouze sporný pojem, vztahující se k modelu svobody a demokracie nebo hodnotově normativní myšlenka podobná

⁸ BALÍK, Stanislav. KUBÁT, Michal: Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů. s. 24

⁹ MILLER, D: Blackwellova encyklopedie politického myšlení. s. 514

¹⁰ Tamtéž, s. 514

¹¹ BALÍK, Stanislav. KUBÁT, Michal: Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů. s. 27

všem významným politickým idejím, ale termín, jehož primární význam a využití jsou výlučně ideologické.

Použití tohoto termínu na tak odlišné režimy jako bylo nacistické Německo, stalinské Rusko, fašistická Itálie, sardinská Nikaragua, antická Sparta, chyběl by mu jakýkoliv užitečný společensko-vědní význam.¹²

V současné době převládá v socio-vědním diskurzu, které se výzkumem totalitarismu zabývá, ztotožnění s moderním vymezením, jaký zastává G. Sartori nebo H. Arendtová. Autor této práce, se proto přiklání k politologické koncepci (současný diskurz) a bude s ní dále pracovat.

1.4 Definice a základní rysy totalitarismu

V této části, bych se rád zaměřil na základní rysy a definice, které jsou pro totalitarismus typické. Cílem je, zde čtenáři nastínit hlavní teoretické konstrukce, na kterých totalitní systém stojí a čerpá svou sílu. Na téma totalitarismus vyšla velká řada klasických prací a to od autorů jakými jsou: H. Arendtová, K. Brzezinský a Raymond Aron, rovněž ale literární fikce i svědectví G. Orwella, A. Koestlera, T. Manna, A. Solženicyna nebo E. Canettiho. V českém prostoru se totalitarismu jako politologické koncepci věnují V. Dvořáková

Velká část autorů, kteří se studiem totalitních hnutí zabývali, se dopracovala k podobným závěrům, které jsou charakteristické pro totalitní stát. Nic méně, ne všichni se shodují na všech aspektech definujících totalitarismus.

Proto se zde pokusíme uvést nejzásadnější argumenty, a na základě jejich syntézy, zde vytvořit kostru pro svůj samostatný výzkum a to aplikaci rysů totalitarismu na sovětské Rusko.

Na úvod nemohu opomenout, jednu z nejzákladnějších prací v tomto oboru. A to knihu od amerických politologů Carl J. Friedricha a Zbigniewa Brzezinského, kterou publikovali v roce 1954. Své výzkumné metody aplikovali na studium nacistického režimu v Německu a komunistického režimu v Rusku. Aby se stát dal proto považovat za totalitní, musí proto podle J. Friedricha a Zbigniewa Brzezinského splňovat tyto kritéria:

---

¹² MILLER, D: Blackwellova encyklopedie politického myšlení. s. 514

- Existuje oficiální ideologie, kterou musejí přijmout a akceptovat všichni členové společnosti.
- Veškerý politický a společenský život je ovládaný jedinou politickou stranou, v jejímž čele stojí většinou jediný vůdce. Strana je hierarchicky organizována a je povětšinou nadřizena státní byrokracii, nebo je s ní výrazně propojena.
- Vůdce, či strana mají absolutní monopol na kontrolu armády.
- Prostředky masové komunikace (tisk, rozhlas, aj...) jsou zcela kontrolovány prostřednictvím stejných mechanismů, jakými probíhá kontrola armády.
- Existuje dokonalý systém fyzické a psychologické kontroly společnosti prostřednictvím tajné policie, která používá teroristické postupy.
- Hospodářství podléhá centrálnímu plánování, veškerá ekonomika je kontrolována.

Dalším, kdo se do vymezení znaků totalitarismu pustil, byl francouzský sociolog a politolog, R. Aron, který ve své publikaci: *Demokracie a Totalitarismus*, vidí definiční znaky totalitarismu takto:

- Strana s monopolní mocí
- Monopolní strana je vedena ideologií, které přikládá absolutní autoritu a která se tak stává oficiální státní pravdou.
- K šíření ideologie si stát vyhrazuje dvojí monopol – monopol prostředků násilí a monopol prostředků přesvědčování. Všechny komunikační prostředky jsou ovládaný státem.
- Státu je podřízena (a stává se jistým způsobem jeho součástí) většina ekonomických a profesních aktivit.
- Každá ekonomická či profesní chyba je chybou ideologickou – přehodnocení chyb vede k policejnímu a ideologickému teroru.

Monopolní strana má v Aronově podobě plnit nositele změn a uskutečnitele a zachovatele nového řádu: „*Monopol strany se mu nejeví v rozporu se svobodou a demokracií, protože tento režim sám sebe považuje za součást historie. K tomu aby bylo dosaženo nejvyšších cílů beztřídní společnosti, je nezbytným prostředkem absolutní moci strany, která představuje zájmy proletářské třídy.*“¹³

---

¹³ ARON, R: Demokracie a totalitarismus. s. 130

H. Arendtová se na totalitarismus dívá, skrze jeho systémové působení. Stěžejním bodem jejího výzkumu, bylo ideologické působení na jedince a její pronikání do jeho života. Zde bych si dovil citovat: *„Totalitní hnutí se snaží- a úspěšně- organizovat masy- nikoli třídy jako tradiční zájmové strany evropských kontinentálních národních států, nikoli občany různého mínění a zájmů o řízení věcí obecních jako strany v anglosaských zemích“*¹⁴

Pomocí ideologického působení se snaží stvořit, novou epochu, nového jedince, který je oddán vladaři i ideologii. Na základě tohoto ideologického působení, je touhou mít uniformní masu, která je konfesně rigidní. Nezastupuje tedy zájmové kruhy ať již profesní, společenské nebo ekonomické, ale jeho zájmovou skupinou je masa. Masa je z toho to pohledu ideálním sociálním prostředím, pro systémové působení totalitního hnutí.

- Společnost řídí jedna politická strana, která je nositelkou ideologie a teroru. V jejím čele stojí zbožštělý vůdce.
- Společnost má masový charakter způsobující izolovanost člověka a jeho vykořeněnost z tradičních společenských struktur.

V neposlední řadě nemohu opomenout G. Sartoriho, který také svou vědeckou prací přispěl k tomu, jak definovat totalitarismus. G. Sartori naproti H. Arendtové a jiným politologům, kteří formovali své teze v 50. letech, odmítá teror, jako jeden z hlavních rysů totalitního zřízení. I když se totalitní systém může domáhat své moci terorem a útlak, jsou koncentrační tábory a gulagy spíše patologickým projevem.

G. Sartori je zastáncem toho, že totalitarismus, můžeme definovat pouze: *„ I. pokud bude používání tohoto pojmu striktně vyhrazeno novému, současnému fenoménu a II, pokud se budeme pohybovat pouze ve sféře sémantiky toho, co ‚totalita‘ zdůrazňuje, k čemu přináší pozornost“*¹⁵.

Vymezil takto:

- Moderní technologie, které dovolují totální rozšíření a pronikání moci státu.
- Ideologizaci politiky v podobě politického náboženství majícího své kořeny ve Francouzské revoluci.
- Politické ovládnutí všeho, včetně mimopolitické oblasti člověka.

¹⁴ ARENDTOVÁ, H: Původ totalitarismu I-III. s. 429

¹⁵ SARTORI, G: Teorie demokracie. s. 198

1.5 Totalitarismus shrnutí

Ze dvou vědeckých přístupů, které se o totalitarismus zajímají, jsem si vybral přístup modernistů, který je z velké části v poslední době nejvíce reflektován. Tím však nelze říci, že by filozofické a historické hledisko zkoumání totalitní politické praxe bylo méně významné, ale k účelu této práce, se příliš nehodí.

Nemohu však opomenout K. Popper, jednoho z čelních představitelů filozofického zkoumání totalitarismu, který svou knihou *Otevřená společnost a její nepřátelé* přispěl do vědecké diskuze stejně tak výbornými podněty, jako G.Sartori nebo H. Arendtová.

Ve svém výčtu nemůžeme opomenout výbornou práci francouzského psychologa L. Bona a jeho práci *Psychologie davu*, která je výbornou studií psychologie moderního davového člověka a davu. Uvádíme to zde, z důvodu toho, že by bylo velkou chybou upřednostňovat jeden směr před druhým, protože oba směry jsou stejně důležité, avšak jejich výstupy se hodí k rozdílnému směru bádání.

Stejně tak jako nemůžeme upřednostňovat filozofické nebo politologické hledisko zkoumání, neměli by být opomenuty historické souvislosti. Dobové reálie a jejich pochopení je stejně důležité, jako znalost vědeckých přístupů.

Totalitní hnutí, nevznikla a neobjevila se z ničeho, ale vyrůstala na okraji společnosti a těžila z překotných změn, které produkovala moderní evropská společnost. Změny plynoucí z demografických změn, růst městské populace, špatné sociální zabezpečení pro nejširší vrstvy obyvatelstva, vysoká míra bídy širokých vrstev obyvatelstva a na druhé straně luxus a blahobyt úzké skupiny. Totalitní hnutí sílila právě na těchto společenských skutečnostech, jejich vitalita a nadšení davů pro jejich politiku, nebyla tak, skrze tyto skutečnosti k nepochopení. Totalitní hnutí tak byla jednak reakcí na kapitalismus, tak také jako vymezující se postoj k demokracii. V případě fašismu, byl k demokracii v úplné opozici a jeho negací. V podobě komunismu, mělo dojít k úplnému naplnění demokracie skrze marxistickou ideologii.

R. Aron: *„Třetí typ režimu, režim komunistický, ruší také pluralitu stran, ale vykazuje jeden zásadní rozdíl proti režimu druhého typu. Dalek toho, aby popíral demokraticko-liberální ideje, snaží se je uskutečnit tím, že vyřazuje soutěžení stran. Svá tvrzení zdůvodňuje analýzou ústavně pluralitních režimů, tvrdí, že ústavně pluralitní režimy jsou pouze kamufláží kapitalistické oligarchie, že je třeba proto potlačit kapitalistickou*

oligarchii a vytvořit jednotnou beztřídní společnost, aby tak bylo dosaženo skutečné svobody a skutečné demokracie“¹⁶

Totalitarismus je na základě velké části politologů, tak v rozporu s liberální demokracií a soutěží politických stran, proto na základě výše zmíněných rysů, můžeme na závěr konstatovat, že Totalitarismus je formován, těmito předpoklady:

- a) Omezená skupina (strana), či jedinec svírá veškerou moc ve státě
- b) Státní ideologie prostupuje celou společností, odchylky nebo kritika jsou nepřijatelné
- c) V ekonomické oblasti převládá místo tržního hospodářství plánovaná ekonomika
- d) Existence tajné policie s velkou pravomocí
- e) Mesianismus¹⁷
- f) Prostředky masové komunikace- tisk, rozhlas, televize, knižní produkce- jsou zcela kontrolovány prostřednictvím stejných mechanismů, jakými probíhá kontrola armády.

Z velké části se totalitarismus dočkal ze strany politologů přesných definic, které jsou pojmově jednoznačné. Totalitarismus tak vzešel z moderny. Z moderny, která rozbila dřívější konfesní strukturu a místo ní vytvořila masovou společnost veskrze uniformního charakteru. Totalitní hnutí se proto snaží organizovat masy, které jsou ústředním zájmem jeho působení a agitace. Totalitní hnutí tak nemá ambice být omezenou politickou formou, která by se snažila obracet na určitý segment společnosti, ale její působnost je celoplošná a zahrnuje celou společnost bez rozdílu. Proto se nesnaží o formulaci složitých intelektuálních rovin, ale působí na pudy a vášně lidí pomocí propagandy a obrazotvornosti. Pokud se totalitní hnutí dostane k moci, snaží se o spoutání společnosti pod svou ideologii, která nezná diskuzí nebo

---

¹⁶ ARON, R: Demokracie a totalitarismus. s. 130

¹⁷ K tomuto pohledu mě vede velká část knih, které se tímto rysem totalitarismu zabývají nebo jej zmiňují, na podporu svého tvrzení, bych si dovolil citovat, německého filozofa K. Jasperse: „*Marxův sluch není sluchem badatele.... Necituje například ani neuvádí fakta, která jsou v rozporu s jeho vlastní teorií. Používá jen takové věci, které jasně podporují to, co on považuje za základní pravdu. Jeho celkový přístup je jednou velkou obhajobou, ne výzkumem, a to obhajobou něčeho, co prohlašuje za, dokonalou pravdu, o které je přesvědčený ne jako vědec, ale jako věřící.*“

připomínek. Kdo se staví na odpor nebo poukazuje na chyby je nepřítelem jak režimu, tak i jeho obyvatel. Pravda je tak spoutána s ideologií hnutí.

2 Totalitarismus v SSSR

V této teoretické kapitole, je autorovým cílem poukázat na systémové opory systému. Které, měli překonat fázi starého režimu a vybudování nového státního útvaru. Autor se zaměřuje na funkci strany, jak její ideologická východiska, tak také organizační strukturu.

Ústřední úlohu v této kapitole hraje doba vlády J. V Stalina, která naplňuje kritéria pro totalitní formu vlády. Autor se tak bude zabývat násilím jako praxí politiky státu, definicí nepřítele a souvislosti, které z ní vyplývají.

2.1 Reflexe nástupu bolševiků k moci v historiografii

Nástup k moci bolševiků, kteří se snažili stvořit první stát dělníků, je historiky vysvětlován z různých úhlů pohledu.

První škola historiků, která se do zkoumání pustila, zastávala liberální postoj k tomuto dějinnému zlomu. V tomto pojetí byla Velká říjnová revoluce pouze obyčejným pučem, který byl násilně vnucen pasivní společnosti, uskutečněného úzkou skupinou disciplinovaných a fanatických revolucionářů, kteří nebyli v zemi nijak ukotveni.¹⁸

Rusku tak bylo zabráněno, aby se stalo zemí bohatou, pracovitou, demokratickou s občanskými právy a tržní ekonomikou. Velká říjnová revoluce je tak chápána jako omyl, jako sestoupení z cesty. Tento postoj zastává většina postsovětských historiků, jako stejně tak postsovětské politické elity. Z velké části jim zastávání tohoto postoje slouží jako omluva své aktivní participace na tomto režimu.

Druhý historický postoj, nám představuje sovětská historiografie. Ta vznikla jako reakce na liberální historickou školu. V jejím pojetí byl říjen roku 1917, vyústěním historického boje za osvobození pracujících mas, které vědomě byly napojeny na bolševismus. Snahou tohoto postoje, bylo dát sovětskému režimu legitimitu. „*Pokud byla Velká říjnová socialistická revoluce naplněním smyslu dějin, pak politický systém, instituce i stát, které z ní vzešly, zůstávají legitimní i přes všechny omyly, jež mohly být učiněny za stalinismu*“.¹⁹

Třetí směr, se vymezuje jak proti liberálnímu, tak také proti sovětskému historiografickému postoji. Snaží se tuto dějinnou událost oprostit od ideologického zabarvení, které v sobě liberální a sovětský postoj mají. Liberální postoj je vlastní západním

¹⁸ COURTOIS, S: Černá kniha komunismu: zločiny, teror, represe I. Díl. s. 44

¹⁹ Tamtéž, s. 44

historikům s konzervativním politickým smýšlením, naproti tomu, sovětské (marxistické) spíše levicově smýšlejícím historikům.

V moderním úhlu pohledu, se proto Říjen jeví, jako momentální souhra dvou pohybů: „*Jednak převzetí moci stranou, jež se radikálně liší svou praxí, svou organizací, svou ideologií ode všech ostatních účastníků revoluce, přičemž toto převzetí moci bylo výsledkem pečlivé spiklenecké přípravy*“²⁰. V druhém případě: „*Jednak široké sociální revoluce, mnohotvaré a autonomní. Tato sociální revoluce se projevuje v nejrůznějších podobách: nejdříve ohromnými selskými bouřemi, široce rozvinutým hnutím, jež má své dlouhodobé kořeny a je motivované nejen nenávistí vůči vlastníkům pozemků, ale také hlubokou nedůvěrou rolnictva k městu, k vnějšímu světu, ke všem formám zasahování*“²¹.

Velká říjnová revoluce, tak byla úzce svázána s průběhem 1. světové války, v které se naplno projevil problémy, carského Ruska v jeho organizaci, státní správě a neřešenému sociálnímu napětí.

Rusko vstupovalo do války ve stavu sociálního napětí, jejíž řešení se odsouvalo na neurčito nebo jím nebyl čas, aby se etablovaly a napětí zmírnily.

„*Kromě pevné loajality armády, policie a státní správy se země v posledních měsících před první světovou válkou nalézala na pokraji výbuchu*“²² Přes počáteční vlastenecké nadšení, které se u většiny sociálních vrstev objevilo: „*Počáteční vlna patriotismu odezněla*“²³

Bylo s postupem doby v Ruském prostoru vystřídáno skepsí a zlobou z výsledků bojů a materiálního nedostatku, způsobeného špatným zásobováním a rigidností státní správy.

Únorová liberální revoluce (březen 1917), která svrhla carský režim, nebyla tak šokující, jak by se dalo čekat, ale byla vyústěním agonie carského režimu, který nedokázal řešit přicházející výzvy. Liberální revoluce, která do čela vynesla Prozatímní vládu, měla velice málo času na to, aby její reformy, dostaly čas a zakořenily v ruské společnosti. Prozatímní vláda se snažila vytvořit pluralitní prostředí soutěže politických stran se zastupitelskou vládou s kodifikovanou ústavou. Stejně tak jak musela řešit vnitropolitické obtíže, staly před ní i závazky plynoucí se spojeneckých závazků v probíhající válce. Dilema, které před ní tak stálo, bylo, zda ve válce pokračovat a tak plnit spojenecké závazky nebo s ní vystoupit a vyřešit nejpálčivější vnitropolitické obtíže. Její rozhodnutí pokračovat ve válce nakonec otevřelo cestu, pro někoho, kdo touhu ulice po konci válečného utrpení naplní.

²⁰ COURTOIS, S: Černá kniha komunismu: zločiny, teror, represe I. Díl. s. 50

²¹ Tamtéž, s. 55

²² HOBSBOWM, E.: *Věk extrémů- krátké 20. Století 1914-1991*. Argo, Praha, 1998, s. 66

²³ Tamtéž, s. 67

Avšak vše pouze svalovat na válku, by bylo krátkozrakým a nesprávným hodnocením situace atmosféry doby, před nástupem bolševiků k moci. Další indicií, která vedla říjnové revoluci, měla kořeny v ekonomickém a sociálním stavu země. Rusko mělo charakter agrární země, v kterém se průmyslová produkce rozvíjela, ale kapacitou a objemem výroby, nemohla konkurovat západním zemím. Spolu s logistickou a dopravní zaostalostí, nemohla reagovat na krizové události způsobené vývojem bojů na frontě, a tak demoralizovala morálku svých vojsk a v zázemí vyvolávala nedostatky v zásobování civilního obyvatelstva.

Nejpalčivější otázkou však bylo, vyřešit vztah vesnice a města a nutnosti pozemkové reformy. S pozemkovou reformou, započal Stolypin, ještě před první světovou válkou, který sám uváděl, že na jeho reformu potřebuje Rusko minimálně 20. let klidu, než zapustí kořeny do ruské společnosti. Pomocí jeho zemědělské reformy, mělo být umožněno zakoupit si na státní úvěr část komunálního pozemku- obcí. A vytvořit tak soukromé farmy, které by na volném trhu obchodovaly na trhu komodit.

M. Malia se vyjadřuje k důvodům Říjnové revoluci takto: *„Kdybychom odebrali jednu z prvých složek říjnové trojice, vojenský pád-venkovská vzpoura-pesudokomuna, by rozdrtili rolníci vojáci, stejně jako její pařížskou předchůdkyni ve Francii. Kdybychom odebrali první světovou válku, nenastal by ani rozklad armády, ani jeho společenský protějšek v podobě všeobecného rolnického vzbouření. Právě působení těchto činitelů, nikoli polarizace mezi proletariátem a buržoazií, stojí v pozadí skutečných sociálně podmíněných dějin Října. „²⁴*

Sami bolševici později uznávali, že kdyby proběhla úspěšně pozemková reforma, bylo by převzetí moci jejich stranou těžkým počinem. Zde bych si dovil citovat Trockého, jednoho z vrcholných představitelů bolševické strany, který se k tomuto vyjádřil v tomto smyslu: *„Kdyby se buržoasii povedlo vyřešit agrární problém, revoluce ruského proletariátu roku 1917 by nikdy nebyla možná“²⁵*

První marxistická revoluce se tak zrodila s přispěním rolnictva, a to v jediné evropské zemi, kde se dal takový vývoj očekávat a to v Rusku. „ Revoluce proběhla způsobem, jenž byl v ruských podmínkách jediný možný- jako hnutí rolníků a dělníků. Všichni pracující se tak ocitli v jednom svazku pod znamením srpů a kladiva, jimž byla vyzdobena internacionalistická rudá vlajka.“²⁶

²⁴ MALIA, M: Sovětská tragédie. s. 118

²⁵ Tamtéž, s. 119

²⁶ MALIA, M: Sovětská tragédie. s. 117

Komunistické vládě k moci tak pomohlo několik věcí. V prvé řadě to byl chaos, který ruskou společnost opanoval, tento chaos vyplýval z toho, že liberální vláda a sovět tvořily dvojvládu, kdy rozhodnutí vlády bez souhlasu sovětu byla nemyslitelná.

Druhým pilířem, který pomohl k revoluci, byla válečná situace a demoralizace vojsk, která již válčit nechtěla a odmítala poslušnost.

A třetím pilířem je zisk rolnického ducha, který uslyšel na sliby o přerozdělení půdy a navrácení jeho vlastnictví do rukou jeho lidu. Tato touha se na ruském venkově stupňuje s počátkem 18. století, kdy vypukají rolnické vzpoury, které žádají pozemkovou reformu, kterou však neakceschopný carský režim, řeší v době, kdy válka nedala čas k tomu, aby se reformy uchytily a venkov uklidnil. Bolševikům tak pomohla k moci třída, která je z jejich pohledu reakční a svůj omyl a politickou naivitu si rolníci uvědomí s dobou Stalinových snah o kolektivizaci.

2.2 Úloha komunistické strany v systému

Stěžejní roli v komunistickém systému zastává strana a ideologie. Ideologie je jejím srdcem a strana mozkiem.

Ideologie má však dominantní postavení v tomto vztahu, protože strana je tu pro její uskutečnění: „ Byla založena, existuje a jedná výslovně se záměrem vnutit tuto ideologii, včetně jejích důsledků celému lidstvu.“²⁷ Cílem je prosazení učení marxismu- leninismu, který tak straně zmenšuje prostor, pro svobodné působení a to v tom smyslu, že součástí ideologie, je formován způsob, jak má strana fungovat, jednat a naplňovat tak cíle konečného vítězství.

„Spontánní syndikalismus dělníků bylo nutno prodchnout uvědomělou a vědeckou revoluční teorií.“²⁸

Ideologie má tak na působení strany dominantní roli: „ *Bez ideologie, nemůže být žádná komunistická strana.*“²⁹ Strana je také jedinou instancí, která je předurčena k tomu, aby uskutečnila změnu systému v učení marxismu-leninismu.

²⁷ BOCHENSKI, J: Marxismus- leninismus. s 121

²⁸ MALIA, M: Sovětská tragédie. s. 113

²⁹ Tamtéž, s. 121

Její úkol tak spočívá v tom, že má za cíl přesvědčit ostatní obyvatele o pravdě učení a přivést je tak pod svá křídla. Strana také vystupuje jako nejvyšší instance, jako jediná autorita, která dohlíží na čistotu učení, tak aby nebyla v rozporu s jejími cíli.

2.2.1 Charakter strany

Počet členů strany musí odpovídat poslání strany. Tím se liší od jiných politických subjektů (stran), které se ve stejné době formovaly. Cílem velké části politických spolků, bylo mít co největší členskou základnu, která ji měla pomoci k zisku politické moci.

V sovětském případě však šlo, o to mít úzkou elitu disciplinovaných revolucionářů, kteří prosadí ideje strany do politické roviny. „Podle Lenina měla být velmi malou elitou.“³⁰ Komunistická strana si však přisvojovala i vůdčí princip a viděla v sobě ztělesnění tužeb proletariátu. „Všechno co se děje ve prospěch strany, děje se také ve prospěch proletariátu, kdo je proti straně, je nepřítelem proletariátu“.³¹ „Skuteční dělníci se měli zapojovat do života strany, jen tehdy, pokud pracovali pro revoluci“.³²

Vzniká zde však rozpor, neboť podle Lenina, není proletariát vůbec uvědomělý a jediný kdo dokáže hájit jeho zájmy, je strana. „Proletariát je příliš hloupý“³³ Strana se tedy v tomto ohledu dostává do role poručníka třídy, kterou zastupuje a myslí za ní.

K tomu sloužila i jednotná kandidátka, kterou pokud politbyro schválilo, o jednotlivých kandidátech se proto nerozhodovalo. Existuje jednotná kandidátka, o které všichni hlasují. Strana z pohledu bolševiků měla být malou a elitní skupinou, která ve jménu proletariátu bude zastupovat jejich zájmy a požadavky.

Dalším pilířem na čem komunistická strana stála, byly požadavky na elitu strany. Elita měla být tvořena profesionálními revolucionáři, kteří se politice nevěnují pouze ve svém volném čase, ale žijí po celý život. „Komunistická strana je stranou revolucionářů z povolání“.³⁴

Posledním pilířem, který charakterizuje organizaci komunistické strany, je její vnitřní fungování. Strana vnitřně funguje jako vojenská organizace. Základem je pevná disciplína straníků, kteří nediskutují o politickém nebo organizačním směru, ale absolutně jsou poslušní vedení strany a plní jejich příkazy a přání.

³⁰ Tamtéž, s. 123

³¹ BOCHENSKI, J: Marxismus- leninismus. s. 123

³² MALIA, M: Sovětská tragédie. s. 113

³³ Tamtéž, s. 123

³⁴ Tamtéž, s. 124

Sám Lenin jednou poznamenal, že komunistická strana, je stranou nového typu.³⁵ Bochenski k tomu dodává, že analogie pro chápání fungování komunistické strany, můžeme vidět ve fungování vojenských středověkých řádů.³⁶

Komunistická strana byla na počátku 20. století novým úkazem v teorii a praxi fungování politických stran. Netoužila po široké členské základně, ale považovala ji za nechtěný úkaz. Stran měla být v počátku a extabulaci úzkou skupinou elitních profesionálních revolucionářů s vnitřní vojenskou organizací, která zastupuje zájmy třídy, kterou však považuje za nesvéprávnou při prosazování svých zájmu a tak strana musí převzít zájmy třídy na svá bedra a prosazovat je do té doby, než proletariát prozře a pochopí, co jsou jeho zájmy a potřeby. Strana tak vládne jménem lidu pro lid.

2.2.2 Třída a Třídní boj

Bolševická strana ve vnímání společenské stratifikace vycházela s učením Karla Marxe. Karel Marx ve své knize Kapitál, kde kritizoval působení kapitalismu, jako systému, který slouží úzké skupině (buržoazii) k ovládnutí třídy proletariátu (dělníků). Vztah, který mezi nimi panoval, označil za vykořisťování, kdy masa vykořisťovaných dělníků, pracovala za minimální odměnu v nevyhovujícím pracovním prostředí a živořila v nuzných podmínkách.

Naproti tomu početně menší skupina vykořisťovatelů (buržoazie), žila v blahobytu a materiálním dostatku. Z toho vyplývající společenské pnutí na základě společenského konsenzu, zaštituje stát, který slouží buržoazii k udržení proletariátu v podřízeném stavu. „*Proletáři viděli ve státu pouze jeden z nástrojů svého útlu a vykořisťování*“.³⁷

Odcizení jedné skupiny od druhé se nerozvíjelo pouze na linii materiálního zajištění, ale i na linii kulturní. Zatímco buržoazie vnímala jako součást společenského řádu a byli tak často zbožnými křesťany, pro dělníky bylo náboženství jedním ze způsobů a nástrojem útlu, který potvrzoval společenskou interakci mezi dělníky a buržoazií.

Buržoazie a dělníci se také lišili ve vnímání morálky. Cílem buržoazie bylo zachovat soukromé vlastnictví, naproti tomu cílem proletariátu, mělo být jeho zespolečnění, kterému se však buržoazie bránila.

Pojem třídy do společenskovedního diskurzu zavedl Karel Marx, avšak blíže jej nespécifikoval. Do specifikace třídy jako složky společenského prostředí se pustil až Lenin,

³⁵ Tamtéž, s. 125

³⁶ Tamtéž, s. 125

³⁷ BOCHENSKI, J: Marxismus- leninismus 65

který třídu definoval takto: „Jako třídy se označují velké skupiny lidí, které se navzájem liší svým místem v historicky určeném systému výroby, svým vztahem (zpravidla fixovaným a formulovaným zákony) k výrobním prostředkům, svou rolí ve společenské organizaci práce a konečně způsobem nabývání a velikostí podílu na společenském bohatství, jimž disponují. Třídy jsou tak velké skupiny lidí, z nich jedna si přisvojuje práci druhé.“³⁸

Kapitalisté tedy vlastní výrobní prostředky, které proletáři nemají, pomocí toho, tak mají kapitalisté ve výrobním procesu vedoucí postavení, naproti tomu proletáři mají postavení výrobní síly, z něhož vyplývá, že z národního bohatství dostávají kapitalisté větší podíl, než proletáři. Tento podíl z bohatství si kapitalisté přisvojují v podobě zisku, oproti proletariátu, který jej získává v podobě mzdy.

V historickém ohledu proto vždy existují dvě hlavní třídy, a to třídy vykořisťovatelů a vykořisťovaných.

Boj plynoucí s antagonismu mezi třídami, však není pouze součástí kapitalismu, ale existuje v společenském vývoji od pradávna, kdy se utvářely organické společnosti. Jako příklad, dávného boje nám může sloužit příklad, kdy Spartakus vedl povstání otroků, vůči svým pánům římského světa.

Podle marxismu-leninismu, má třídní sounáležitost větší význam, než rodina nebo národ. Avšak tato premisa se ukázala, jako nereálná, kdy dělník v první světové válce raději položil život za svou vlast, než za třídní vědomí.

Lenin později tuto premisu upravil na fungování vztahů mezi státy, kdy měly být tyto vztahy (vykořisťovatel a vykořisťovaný), být vztaženy na jednání mezi státy. Tento vztah pojmenoval jako nauku o imperialismu.

Jinými slovy stejně jako útlak jedné třídy druhé v jednom státě, se tento vztah dostává i do mezinárodních vztahů mezi státy.

Třída a vztah mezi nimi, je tak jedním z ústředních bodů marxismu-leninismu, z kterého se na základě jeho věrouky odvíjí fungování organických lidských společností. Komunismus si klade za cíl odstranit ve společnosti tento nespravedlivý řád a tak ukončit společenské fungování na vztahu vykořisťovatel a vykořisťovaný.

---

³⁸ Tamtéž, s. 66

2.2.2.1. Třídní boj

Třídní boj je bojem politickým. Boj se však může vést na několika rovinách. V rovině duchovní, vedou kapitalisté boj za náboženství, proletariát proti náboženství. V rovině hospodářské, vede proletariát boj za větší podíl na rozdělení bohatství v podobě vyšších mezd.

Avšak tyto roviny jsou pouze podružnou částí celého celku, který je určen politickým bojem, který je důležitější a ve vztahu dominantní.

Cílem proletariátu tak má být oslabovat kapitalismus, tak aby toto oslabení vedlo k převzetí moci proletariátem.

Komunismus je tak politickým učením, které sice pojímá ve své ideologii národohospodářské koncepce, ale v první řadě je politickou cestou, jak dostat proletariát k moci. Proto jeho snahou není změnit, zlepšit úděl dělníka v kapitalistickém systému, ale donutit jej pro práci ve jménu myšlenky komunismu, která osvobodí dělníka a lidstvo. „Není žádoucí, aby si zaměstnanci vydobyli tak vysoké mzdy, že by ztratili zájem o politický boj. Je lepší, jsou-li špatně placeni, ale bojují za komunismus.“³⁹

Politický boj musí vyústit v revoluci, která má ústřední význam. Všechna činnost v třídní společnosti musí směřovat k revoluci. Revoluci, která zničí kapitalismus a kapitalistu a přispěje k převzetí moci třídou utlačovaných., která zničí starý stát a jeho struktury a zasadí se o výstavbu státu zcela nového.

Třídní boj tak dostává podobu násilného střetu, který musí vyústit v revoluci, která napravit nespravedlnosti kapitalistického zřízení. S ohledem na tento fakt, nelze opominout, že společenská interakce mezi třídami v podobě vykořisťování odstraněna není. Dochází tak akorát k proti směrnému útlaku. A to většiny (proletariátu) vůči menšině (buržoazii). V tomto ohledu v první fázi napravení křivd nemůže být řeč o osvobození lidstva, s ohledem právě na tento stále působící antagonismus interakce ve společnosti mezi třídami.

---

³⁹ BOCHENSKI, J: Marxismus- leninismus. s. 69

2.3 Stalinismus

2.3.1 Stalinismus jeho vymezení

Vymezení stalinismu z politologického hlediska v sobě nese několik komplikací. A to v aspektech jeho přesného vyhranění, tak jak jej studovat a chápat. Po obsahové stránce lze proto, tímto termínem označit společenskou soustavu, ale zároveň také politický a ideologický systém.

Stalinismus byl jednou z forem, kterou se budování socialismu v SSSR vydalo, to však neznamená, že by byl jeho nevyhnutelnou formou. Stalinismus vznikl jako reakce na krizový vývoj, kterému čelila strana jak v rovině domácí, tak v rovině zahraniční. Vnitropolitické obtíže spočívaly v samostatné personální rovině, kdy vedoucí elity strany, neměly žádné praktické zkušenosti s fungováním státu. Jejich znalosti tak byly pouze teoretické, byli sice profesionálními revolucionáři, ale z minimální nebo vůbec žádnou praktickou zkušeností z fungování státu a jeho aparátů. A proto do politické praxe byly často tyto teorie aplikovány formou pokusu, omylu. Které často vedly k tragickým důsledkům.

Stalinismus je často definován, jako forma despotické vlády, která se snažila posunout z velké části agrární zemi do průmyslové moderní éry. Proto se můžeme dočíst, že stalinismus byl: „*původní socialistická akumulace Tamerlánovými metodami*“⁴⁰ nebo i další veskrze negativistické definice jakou použil J. Baberowski ve své knize *Rudý teror*, kdy stalinismus je pro něj formou hrůzovlády a nenávisti: „*Stalinismus byl civilizací nenávisti a resentimentu.*“⁴¹, která se tak vymyká z bolševické linie a je tak určitou degenerací, způsobenou Stalinovou osobností: „*Rudý teror není dějinami Sovětského svazu, nýbrž dějinami stalinismu.*“⁴²

Střízlivější pohled na dobu stalinismu v Sovětském svazu považuje tuto etapu za formu vlády, která: „*styl vlády- extrémní osobní tyranii, výjimečný despotismus či jakousi super diktaturu- vytvořený a udržovaný při životě jediným člověkem, Stalinem.*“⁴³ Nebo spíše jako formu centralizované vlády, která se snažila ovládnout celou zemi a dostat ji tak pod svou kontrolu: „*Stalinismus jako systémové uspořádání, je tedy charakteristický výraznou*

⁴⁰ MALIA, M: Sovětská tragédie. s. 186.

⁴¹ BABEROWSKI, J: Rudý teror. s.7

⁴² Tamtéž, 8.s

⁴³ Tamtéž, s. 187

*centralizací moci, kdy strana zaujímá nejdůležitější místo v státní struktuře, kterou upevňuje byrokratický aparát.*⁴⁴

Na stalinismus je tak nahlíženo buďto jako na formu osobní tyranie a státního terorismu způsobené chorobnou osobností samotného Stalina nebo jako na formu byrokratického centralistického molochu, který diletantskou politikou a ideologií (nepřátelé, třídní boj, xenofobie, obava z intervence) se dopouštěl těchto přehmatů, protože byly v jádru jeho ideologie a učení, skrze něž vládnul.

Ani jeden z těchto pohledů se dostupných informací nejeví jako správný a skutečnost tak leží někde na pomezí, kde se oba pohledy vůči sobě staví do opozice. První pohled opomíjí rovinu strany a aparátu, z které stalinismus odvíjel svou legitimitu a čerpal sílu. Stalin také nemůže být považován za šílence nebo psychicky nemocného jedince, takový argument selhává s ohledem na historickou zkušenost, kdy vládci, kteří užívali moc jim svěřenou veskrze pro průchod své psychické nemoci, nevládli zpravidla dlouho, jak nám ukazuje případ Petra III. či Pavla II. Stalin vládl Sovětskému svazu celé čtvrtstoletí a i přes jeho hrůzné zásahy do společnosti, se mu nedá odepřít historické zásluhy v podobě porážky fašismu a vytvoření sovětského impéria.

Neobstojí i argument jednoho z významných bolševických vůdců Říjnové revoluce, který se o Stalinově vládě vyjádřil: Stalin dosáhl diktátorského postavení, proto, že byl bezzásadovým intrikánem, podřizujícím vše zachování vlastní moci.⁴⁵

2.3.2 Násilí jako politická praxe státu

Pro pochopení souvislostí, které náleží k politice stalinismu a jeho vyvrcholení v podobě tzv. „Velkého teroru“ je nutné vyjasnit roli státu a jeho institucí, které násilí využívají v politické rovině. Násilí tedy ve smyslu zásahů státního aparátu a skrze jeho účinky na postoj a roli široké veřejnosti v něm. Nedílnou součástí takového výzkumu, je i nutnost posoudit, jestli bylo násilí implicitně vedeno pouze ze strany státu a jeho institucí nebo bylo prováděno za spoluúčasti široké veřejnosti, která z této politiky mohla těžit nebo se aktivně účastnit.

Násilí jako nástroj politiky, je v chápání teoretiků totalitarismu jedním z jeho hlavních opor. Při přihlédnutí k této skutečnosti, tedy ke klasifikaci totalitarismu jako takového, zjistíme, že „stalinské represe nebyly monolitním fenoménem či uniformní politikou poháněnou primárně ideologií, nýbrž celou škálou navzájem propojených represivních strategií, které se od sebe lišili svým rozsahem, charakterem a intenzitou, které si vytvářely

⁴⁴ MALIA, M: Sovětská tragédie. s. 189

⁴⁵ Tamtéž, s. 198

různé kategorie „nepřátel“ a uváděly se do praxe legální i nelegální cestou.⁴⁶ Stalinismus tak nedefinoval své „nepřátele“ jednotnou optikou, ale rozlišoval tak jejich protispolečenskou a protistátní činnost. Tato diferenciaci nepřátel, také vedla k rozdílným trestům a sankcím ze strany režimu, které jim byly uloženy.

Velký teror, který byl Stalinem rozpoután v letech 1937- 1938, je z dnešního pohledu historiků chápán a vysvětlován jako vyústěné napětí mezi stalinskými elitami v centru a na periferii, stejně tak jako vyvrcholení procesu radikalizace politiky vůči okrajovým a „společensky škodlivým živlům“ a výsledkem rostoucí sovětské „xenofobie“ vymezující se vůči „ národnostem v diaspoře.“⁴⁷

Na základě definičních kritérií, která stanovili teoretici totalitarismu, se v další části budu zabývat předpokladem, že doba stalinismu byla formou terorismu státu vedeného vůči svým občanům. A dokázat tak, že tento předpoklad se nezakládá na objektivních kritérií a jako definiční rámec je nedostačujícím předpokladem.

2.3.2 Kategorie obyvatel

Kategorie pro určení „společensky nebezpečných“ a „společensky škodlivých“ se v Sovětském svazu objevila na počátku 30. let v souvislosti s industrializací, kolektivizací a dekulakizací.⁴⁸ Nejvyšší orgány státu se v této době snažili o tyto úkoly: a) zbavit se pomocí organizovaných čistek velká města záplavy přechajících rolníků z kolektivizovaných území, kteří byli označeni za nespolehlivé a parazitující živly, b) posílit státní kontrolu nad pohybem obyvatelstva, c) obnovit pořádek v neuspořádané společnosti.⁴⁹

Strana stále žila v obavě ze sabotáží a haceni snah o budování socialismu ze strany buržoazních nepřátel. Proto se v roce 1932 rozhodla pomocí výnosů zavést „ pasportizaci“. ⁵⁰ Pasportizace tak vedla k dělení obyvatel do dvou kategorií, ti občané co ji vlastnili, byli z pohledu režimu loajální a byli tak právoplatnými účastníky společenského života. Těm, kterým byla odepřena, bylo zakázáno žít ve strategicky významných měst.⁵¹ Jednalo se tedy o osoby, „které se nepodílely na výrobě, práci v úřadu či ve škole, a tudíž se neúčastnily z pohledu systému společensky přínosné práce, kulaky nebo dekulakizované rolníky, kteří opustili venkov nebo „ kolonizační vesnici“, do níž byli deportováni, nezaměstnaní rolníci,

⁴⁶ GEYER, M: Za obzor totalitarismu. s. 186

⁴⁷ GEYER, M: Za obzor totalitarismu. s. 186

⁴⁸ Tamtéž, s.191

⁴⁹ Tamtéž, s. 195

⁵⁰ V letech 1932- 1934 strana vydala na 12 milionů pasů opravňující jejich držitele k pobytu v hlavních pasovém režimu podřízených sídlech (jednalo se o klíčová města jako Moskva, Leningrad, Charkov).

⁵¹ KESSLER,G.: *The Passport System and State Control over Population Flows in the Soviet Union, 1932-1940.* In: *Cahiers du Monde russe* 42, 2001, č.2-4,s.477-504.

kteří přišli do měst bez oficiálního pracovního pozvání, „očividné ulejšváky nebo sabotéry výroby“, lišenci (osoby bez volebního práva).⁵² ⁵³ Nešlo pouze o to, že tito lidé nemohli žít ve městech, kde platil pasový režim, ale stále častěji byli vykazováni do zvláštních kolonií, či rovnou internováni v táborech. Kategorizace „společensky nebezpečných živelů“ se objevila dříve než za společenských otřesů, které sebou přinesla vláda Stalina. Již výnos ústředního výkonného výboru SSSR (CIK) z 24. března 1924 získalo oddělení OGPU oprávnění, aby někteří obyvatelé byli posláni do vyhnanství nebo vykázáni ze SSSR, či intervenováni v koncentračních táborech. S tímto výnosem byly jmenovány tyto kategorie obyvatel, které měly být pod kontrolou: „lidé obvinění z protistátní činnosti, bandité, penězokazci, drogoví dealeri, „základní spekulanti“ a v neposlední řadě lidé, kteří byli již dvakrát či vícekrát souzeni či čtyřikrát zadrženi pro podezření ze zločinu“.⁵⁴ Tento dokument však v Sovětském svazu nezpůsobil vlnu perzekucí a represí, ale jeho působnost byla více méně omezená. Roku 1927 bylo 11000 „společensky nebezpečných živelů“ vykázáno do vyhnanství a několik tisíc intervenováno v koncentračních táborech.⁵⁵

Situace se radikálně změnila po roce 1930. V letech 1930-1932 došlo v Sovětském svazu k vlně represí a opatření vůči „nepřátelům společnosti“, která se hlavně soustředila na venkov. Přes dva miliony kulaků byly deportovány na Sibiř, do severních oblastí, na Ural nebo jiná nehostinná místa.⁵⁶

2.3.3 Represe stalinismu

Události, jež vedly v letech 1932-1933 k hladomoru, posloužily k rozšíření zástupu, dalších sovětských občanů, kteří spadali do kategorie „podezřelých“. Chudoba a všeobecná bída, která se v těchto letech šířila, vytvořila zástupy, tuláků, žebráků a sirotků, kteří se stahovali do velkých měst. Velká část z těchto jedinců se ve své zoufalé situaci zapojovala do kriminální činnosti a pouličních gangů.⁵⁷ Režim se snažil tomuto chaosu, který zachvátil města, čelit pomocí policejních razíí a operacemi proti vybraným skupinám. Cílem byla jejich okamžitá pacifikace a vykázání z měst. V dubnu bylo z Leningradu vykázáno 6000 „škodlivých živelů“, kteří byli transportováni do nehostinné severní oblasti Sovětského svazu a

⁵²Podle ústavy z roku 1918 bylo rozlišováno 7 kategorií obyvatel bez volebního práva: podnikatelé mající zaměstnance, lidé, kteří mají zisk bez práce, soukromí obchodníci a řemeslníci, mniši a duchovní, příslušníci carské policie a důstojníci carské armády, duševně nemocní a lidé uznáni za nesvéprávné a odsouzené podle zákona. Těchto lidí roku 1929 bylo zhruba kolem 3-7 milionů.

⁵³ GEYER, M: Za obzor totalitarismu. s. 192.s

⁵⁴ Tamtéž, s. 193

⁵⁵ Tamtéž, s. 193

⁵⁶ Tamtéž, s. 193

⁵⁷ Tamtéž, s. 193

na 4000 jich po několika týdnech zemřelo hladu nebo vyčerpáním.⁵⁸ V červnu bylo pomocí policejní razie v Moskvě zadrženo 5000 Cikánů a došlo k jejich deportaci do zvláštních kolonií na Sibiři.⁵⁹

Výsledkem režimních snah o znovunastolení pořádku v klíčových městech bylo vytvoření stabilní vrstvy společenských outsiderů a vydědenců.⁶⁰

Ti obyvatelé, kteří dříve spadali do kategorie „společensky škodlivých“, byli v roce 1937 přeřazeni do kategorie potencionálně nebezpečných živelů a museli čelit nařčení, že zastávají protisovětské a kontrarevoluční postoje a mohli tak být označeni za zdroj všech neúspěchů a diverzí, vůči státu.

Nejradikálnější vlna represí byla zahájena podle prováděcího rozkazu NKVD č. 447, který se zaměřoval na potrestání kulaků, kriminálních a jiných protisovětských živelů. Pomocí prováděcího rozkazu č. 447 bylo perzekuováno 767000 osob. Kdy polovina z nich byla popravena.⁶¹

Do kategorie „společensky nebezpečných živelů“ patřila různorodá skupina jedinců. První skupinu tvořili kulaci nebo uprchlíci z pracovních táborů, kteří prováděli protistátní činnost.

Do druhé skupiny spadali lidé, kteří se z velké části věnovali ilegální a trestné činnosti. Patřili sem banditi, lupiči, zloději-recidivisté, pašeráci a zloději dobytka, kteří byli zapojeni do ilegální činnosti s kontakty na podsvětí.⁶²

Do třetí kategorie patřili obyvatelé, kteří se provinili vůči systému za své politické nebo společenské delikty. Těmi bývalí carští policisté a funkcionáři, navrátilci z emigrace, sektáři, představitelé církve a ti co vykonávali prokazatelně protisovětskou činnost. Z hlubšího výzkumu vyplývá, že většina obětí stalinismu patřila do kategorie společenských vydědenců.⁶³

Kategorizace obyvatel, kterou stalinismus započal, měla několik cílů. Byla to jednak snaha o zkrocení chaosu, který ve společnosti panoval, kdy v ulicích měst a na venkově řádily ozbrojené kriminální skupiny. Proto represe vůči těmto skupinám, byla vedena z důvodu nastolení pořádku a bezpečnosti. Režim také represe užíval vůči představitelům, kteří sloužily minulému režimu a tak se obával, že by jejich činnost mohla v budoucnu vést ke kontrarevoluci. Režim však nebojoval s kriminálními živly nebo představitely minulého

---

⁵⁸ KRASILNIKOV, S.: *Specpreselency v Zapadnoj Sibiri, 1933-1938*, sv.3. Novosibirsk 1994, s. 89-99.

⁵⁹ GARF, F. 9479, op. 1, d. 19, I. 7.

⁶⁰ GEYER, M: *Za obzor totalitarismu*. s. 195

⁶¹ Tamtéž, s. 196

⁶² Tamtéž, s. 196

⁶³ Tamtéž, s. 196

režimu, ale pustil se do boje i vůči svým obyvatelům, kteří nezapadali do struktur politické ideologie, kterou se strana řídila. Nakonec došlo i k čistkám v řadách nejužšího vedení, které však bylo formou boje o moc a upevňování pozic, které se tak dopadů na společnost významně netýkaly.

2.4 Násilí a společnost

V prvé řadě je nutné považovat stát a jeho mechanismy za hlavního hybatele perzekucí a útisku obyvatel, kteří nebyli pro režim pohodlní. Otázkou však zůstává jeho rozsah a také účast společnosti na něm. Zjištění které vyplynulo z bádání historiků, je skutečnost, že účasti na perzekuci „asociálů“ a „společensky škodlivých živlů“ se podíleli společenské elity, které by měli být mravním svědomím společnosti. Můžeme se proto dočíst: „byla dílem malé armády skládající se z policistů a komunálních představitelů, činitelů veřejné sociální péče, pracovních orgánů, společenských vědců, pedagogů a novinářů“.⁶⁴ Ti všichni podporovali režimní politiku masového zatýkání, převýchovných programů, pracovních táborů, diskriminační pracovní legislativy a nejrůznější další strategie zaměřené vůči nežádoucí migraci a kriminalitě.⁶⁵ Nejkritičtější obvinění, však směřuje k tomu, že tyto elity nebyly mlčící součástí a tak svou odpovědnost a morální selhání mohla omluvit, prostředím a bezmocností, tváří tvář celému režimu, ale na této politice se aktivně podílela a tak režimu jeho politiku pomáhala uskutečňovat. „*Právě spolupráce těchto skupin obyvatelstva byla živnou půdou k prosazování násilí jako legitimního nástroje a umožnila víceméně hladký přechod od represí k masovému vraždění.*“⁶⁶

Na základě této skutečnosti, kdy násilí vůči „nevhodným“ skupinám obyvatel, bylo prováděno nařizenými „shora“ za pomoci „zdola“, je velice pravděpodobné, že populace měla o perzekucích dobrý přehled. Nepochybný rozdíl je však tom, jaká míra participace společnosti, tedy těch zdola byla účastna. Jinými slovy je rozdíl, v tom kdo nečinně přihlíží diskriminaci, věznění a přesunům a tím, kdo se přímo na těchto procesech podílí.

⁶⁴ GEYER, M: Za obzor totalitarismu. s. 237

⁶⁵ Tamtéž, s. 237

⁶⁶ Tamtéž, s. 237

Násilí sovětského režimu bylo vedeno a směřováno hlavně vůči svému obyvatelstvu. Pokud jde o rozsah obětí, které byli, zavražděny v éře Stalina, tedy v době od 30. let do roku 1953 odhaduje se, že popraveno bylo 1 až 1,2 milionů občanů. Většina těchto rozsudků byla provedena mimosoudní cestou a z toho 75% bylo provedeno mezi červencem 1937 a koncem roku 1938. Z více než 6 milionů deportovaných sovětských občanů, jich předčasně zemřelo 1,5 milionu. Dalších 16-17 milionů obyvatel bylo intervenováno v pracovních táborech, kde vykonávali nucenou práci, z nichž jich v průběhu výkonu trestu zemřelo 10%.⁶⁷ Většina odsouzených, kteří museli vykonávat nucené práce a to celkově 80%, jich bylo odsouzeno za delikty, jakými byli drobné krádeže, spekulace, pracovní nekázeň, chuligánství. Pouze 3 miliony z nuceně nasazených, byli odsouzeni za protisovětskou činnost.⁶⁸

Násilí sovětského režimu tak lze chápat, jako vývojový stupeň v budování státu, kdy stát reagoval násilnou perzekucí na společenské otřesy, které byly reakcí na ekonomické a strukturální zásahy stranou ve státě.

---

⁶⁷ Tamtéž, s. 241

⁶⁸ GEYER, M: Za obzor totalitarismu. s. 241

3 Proměny systému SSSR do jeho rozpadu

Historie proměn systému v Sovětském svazu poukazuje na jeho dynamiku a změny které se ve státě udály. Je neoddělitelně spjata s vůdčími osobnostmi, které v čele Svazu sovětských socialistických republik stály a hlavně v čele Komunistické strany Sovětského svazu. Právě tyto vůdčí osobnosti určovaly další směřování a politiku země. Politické změny a programové priority, tak byly z velké části personifikovány. Jinými slovy budoucí vývoj kam Sovětský svaz bude směřovat, závisely na osobních preferencích, toho kdo stál v čele.

Takže dobu existence Sovětského Ruska a od roku 1922 Svazu sovětských socialistických republik až do jeho rozpadu v roce 1991 si rozdělíme na období, podle toho, kdo stál v čele strany a země. Pomineme-li krátká období po smrti J. V. Stalina a L. I. Brežněva, seznámíme se s pěti etapami ve vývoji Sovětského svazu: Leninova doba, vláda Stalina, období uvolnění za Chruščova, Brežněvova vláda a konečně Gorbačov a jeho „perestrojka“ a „glasnost“.

3.1 Leninova doba

Obrázek 1: Vladimír Iljič Lenin

Zdroj obrázku: Wikipedia⁶⁹

---

⁶⁹ Soubor:Lenin CL.jpg. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001-, 23. 5. 2011 [cit. 2013-06-15]. Dostupné z: http://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Lenin_CL.jpg

3.1.1 Ruská revoluce

Před 1. světovou válkou bylo carské Rusko jednou z nejzaostalejších velmocí. Obrovská země, oplývající přírodním bohatstvím, byla zaostalou feudální krajinou, kde ještě na počátku 20. století existovalo poddanství a nevolnictví ještě nebylo úplně zapomenuto, protože bylo v Rusku zrušeno až v roce 1861. Průmysl se rozvíjel jenom pomalu a zemědělství bylo velmi zaostalé. Pochopitelně, že životní úroveň převážné většiny obyvatelstva byla velice nízká. Zapojení Ruska do války přineslo s sebou další zhoršení postavení prostých lidí, protože země se dostala na pokraj hospodářského zhroucení.

Už ve druhém válečném roce se začalo probouzet stávkové hnutí a lidové protesty. Toto hnutí sílilo, až v únoru 1917 přerostlo do revoluce. Car abdikoval, vlády v zemi se ujala Prozatímní vláda. Zároveň začaly ve městech, ale i na venkově vznikat sověty (rady) dělnických a vojenských zástupců, které přebíraly místní moc do svých rukou. Vytvořilo se dvojvládí – na jedné straně Prozatímní vláda, na druhé sověty, které získávaly čím dál větší vliv.

Únorová revoluce byla sice demokratická, odstranila feudální přežitky, carský absolutismus, ale lidu nepřinesla to, co očekával nejvíce – ukončení válečných útrap. Za těchto okolností získávaly stále více příznivců ideje, které hlásali bolševici. *„Opírali se o některé myšlenky původního marxismu a hlásali, že je zapotřebí násilného převratu a nastolení diktatury proletariátu, čímž mělo být dosaženo socialismu a posléze komunismu.“*⁷⁰

Na jaře roku 1917 se po dlouhém exilu vrátil do Ruska vůdce bolševiků Vladimír Iljič Lenin. Ve svých *Dubnových tezích* formuloval program přerůstání buržoazně demokratické revoluce v revoluci socialistickou. 7. listopadu (25. října podle juliánského kalendáře) v Petrohradě vypukla revoluce pod vedením bolševiků. Revoluční dění se postupně šířilo celou zemí. První dekrety, které revoluční vláda pod vedením V. I. Lenina vydala, získaly pro revoluci mnohé nadšené příznivce. Byly to Dekret o míru, Dekret o půdě a Deklarace práva národů na sebeurčení.

Demokratický program podstatným dílem přispěl k vítězství bolševické revoluce. Jenomže svoje vítězství pochopili jako předstupeň proletářské revoluce a začátek cesty

⁷⁰ HOUSKOVÁ, Hana a Jan PODLEŠÁK. *Světové dějiny XX. století: 1. část*. 1. vyd. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 1993.

k vybudování socialismu a posléze komunismu, aniž by k tomu v zaostalém Rusku, byly historické podmínky.⁷¹

3.1.2 Válečný komunismus

První roky existence Sovětského Ruska se nesly ve znamení občanské války a zahraniční intervence. Ihned po vítězství Říjnové revoluce sice revoluční vláda zahájila mírová jednání a ukončila své válečné působení v rámci Dohody, ale na mírovou obnovu ruského hospodářství nebyl čas. Už v roce 1918 vypukla v Rusku občanská válka mezi příslušníky svržené vládnoucí třídy „bílymi“ a zastánci revoluce „rudými“. Válka, která byla vedena dosti nevybíravými způsoby. Na podporu „bílých“ se postavila také intervenční zahraniční vojska.

Ruské hospodářství se dostalo až na samé dno. Názorně to ilustruje toto konstatování: *„Pro Rusko po čtyřech válečných létech bylo velice důležité zásobování severu obilím a palivem. Například v období listopad 1917 – duben 1918 zásobovací orgány odesílaly na sever průměrně 3 730 vagónů obilí a paliva...Pak přísun vagónu zprudka ustal: v květnu to bylo 1 622, v červnu 1 086 a v červenci jenom 707 vagónů.“*⁷²

Jak už jsem konstatoval dříve, v tomto období vyvrcholil hospodářský úpadek v Rusku rozvrat výroby, který nedokončila světová válka, dokončila válka občanská a zahraniční intervence. Byl zaznamenán obrovský pokles průmyslové výroby i zemědělství. Fungoval jenom válečný průmysl. V Rusku začal vládnout hlad a bída.

Bolševici museli hledat řešení – a našli je v zavedení tzv. válečného komunismu. Byla zavedena všeobecná pracovní povinnost. Pracující nedostávali plat podle kvalifikace a množství vykonané práce, ale podle toho, jak velkou měli rodinu. Byl zavedený přísný přidělový systém. Rolníci nesměli prodávat své přebytky, ale museli je povinně bezplatně odevzdávat. Mohli si ponechat jenom to nejnnutnější pro potřebu své rodiny. Veškerý obchod mezi venkovem a městy byl zakázaný.

*„Válečný komunismus byl sice – za cenu nesmírného strádání a obětí obyvatelstva – úspěšný, ale na druhé straně vedl k posilování diktatury v zemi.“*⁷³ Bolševikům se podařilo ze sovětů učinit své nástroje moci – tím, že z nich vyloučili esery. Na druhé straně, opatření válečného

⁷¹ ŠVANKMAJER, Milan. *Dějiny Ruska*. Praha: Lidové noviny, 1995, 473 s. Dějiny států. ISBN 80-710-6128-X

⁷² КУДРЯВЦЕВ, В. В. *НЭП: Взгляд со стороны*. Москва: Московский рабочий, 1991, 302 p. ISBN 52-390-1271-7.

⁷³ HOUSKOVÁ, Hana a Jan PODLEŠÁK. *Světové dějiny XX. století: 1. část*. 1. vyd. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 1993.

komunismu vyvolávala protesty a nepokoje. Dělníci v továrnách stávkovali, vojáci v Kronštadu se dokonce vzbouřili.

Lenin pochopil, že politika válečného komunismu je pro hospodářství Ruska už neužitečná, a proto na sjezdu Komunistické strany v březnu roku 1921 vyhlásil nástup k nové ekonomické politice – NEPu.⁷⁴

3.1.3 Politika NEPU

V Leninově formulaci nové ekonomické politiky můžeme vysledovat dvě základní myšlenky:

- obrat zboží musí mít jenom místní charakter (v hranicích gubernie)
- nemá se jednat o volný trh, ale naturální směna průmyslových výrobků za zemědělské produkty a naopak

Oběma těmito omezením jak Lenin, tak komunistická strana přikládali veliký význam, protože to pokládali za prvky socialistického zřízení. V praxi se ukázalo, že takováto omezení nejsou možná.⁷⁵

V čem tedy spočívala ekonomická a sociální podstata tohoto systému národního hospodářství? Oproti situaci v letech válečného komunismu se období NEPu vyznačovalo těmito charakteristikami:⁷⁶

- v období válečného komunismu se komunistická strana a vláda opírali o svazek proletariátu s drobnými zemědělci – za NEPu se orientovali na spojení se středními rolníky
- za válečného komunismu byly obchodní kontakty mezi jednotlivými hospodářstvími pokládány za nebezpečné, protože nestálost trhu byla pokládána za nepřítele plánovitého hospodářství – politika NEPu viděla v trhu základ rozvoje výrobních sil národního hospodářství
- tržní vztahy předpokládají zainteresovanost všech zúčastněných na hospodářských výsledcích – ke slovu se dostává odměňování podle zásluh, vysoké ohodnocení kvalifikovaných pracovníků, rolníci mohou své přebytky volně prodávat
- každé hospodářství, každý podnik pracuje na základě hospodářského rozpočtu – plánování získává ekonomický charakter

⁷⁴ КУДРЯВЦЕВ, В. В. *НЭП: Взгляд со стороны*. Москва: Московский рабочий, 1991, 302 p. ISBN 52-390-1271-7.

⁷⁵ КУДРЯВЦЕВ, В. В. *НЭП: Взгляд со стороны*. Москва: Московский рабочий, 1991, 302 p. ISBN 52-390-1271-7.

⁷⁶ Тамtéž.

- organizaci těchto kapitalistických podniků a trustů mají na starosti komunisté, dělníci a političtí pracovníci, kteří nemají dostatečné znalosti a zkušenosti, které podnikatel potřebuje – podniky tedy nejsou správně vedeny
- v tomto „kapitalismu bez kapitalistů“ chybí právní a politické podmínky potřebné k růstu výrobních sil – podryvá to životaschopnost kapitalistických podniků v období NEPu

NEP představoval komplex opatření hospodářského, politického, sociálního, ideologického a psychologického charakteru. Je nutné na něj pohlížet z hlediska změn, které oproti období let 1918 – 1920 přinesl.

Ekonomické obtíže, kterým musela strana čelit po vítězné občanské válce, si žádaly přehodnocení kurzu a ulevení zbídačené společnosti. Výroba byla v poklesu nebo recesi, venkov se vylidňoval spolu s utrpenými ztrátami na životech svých občanů, se snažila strana režim liberalizovat a tak nastartovat ekonomickou konjunkturu. I přes dílčí úspěchy, kterých tato politika dosáhla, byla po nástupu J. V. Stalina opuštěna a došlo k přehodnocení strategie a to ve formě, aby byly zdroje státu a jeho priority nasměrovány do těžkého průmyslu. Který jediný, by dokázal Rusko zbavit své zaostalosti.

3.2 Stalinova vláda

Obrázek 2: Josip Vissarionovič Stalin

Zdroj obrázku: Wikipedia⁷⁷

V období let 1922 – 1927 probíhal ve straně dost ostrý ideově-politický boj. Právě toto období využil Josip Vissarionovič Stalin k tomu, aby postupně odstranil z politické scény všechny své protivníky. Velkým dílem tomu přispělo to, že Lenin byl v té době už vážně nemocen. Stalin předvídal, že Leninův konec se blíží a dělal všechno pro to, aby se po jeho smrti stal novým vůdcem země právě on.

Po XI. sjezdu Komunistické strany Ruska (1922) byl Stalin zvolen generálním tajemníkem strany přesto, že Lenin proti tomu vyslovil námitky a varování. Jeho věta, ve které hodnotil Stalina: „*To vám neradím, tento kuchař bude vařit jenom ostrá jídla.*“⁷⁸ Se později ukázala jako pravdivá.

Po Leninově smrti se Stalin dostal do čela země a ihned začal upevňovat svoji moc. Především tím, že se postupně zbavil spolupracovníků, kteří by mohli jeho cestu k moci ohrozit. Lev Davidovič Trockij, se kterým se neshodl v názorech na revoluci, byl nejdříve zbaven velení v armádě, posléze vyloučen ze strany a nakonec vypovězen ze země. Nikolaj Ivanovič Bucharin, který se se Stalinem neshodl na hospodářské politice státu, byl donucen k sebekritice. Nyní už se nejednalo o žádnou diktaturu proletariátu, nebo snad diktaturu jedné strany. Stalin sám se stal diktátorem se stále neomezenější mocí.

⁷⁷ Sůbor:Stalin lg zlx1.jpg. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001-, 14. 6. 2012 [cit. 2013-06-15]. Dostupné z: http://sk.wikipedia.org/wiki/S%C3%BAbor:Stalin_lg_zlx1.jpg

⁷⁸ РАТЬКОВСКИЙ, И. С. а М. В. ХОДЯКОВ. *История Советской России*. 2. vyd. Санкт-Петербург: Лань, 2001. ISBN 58-114-0373-9.

3.2.1 Kolektivizace a industrializace

Ke konci roku 1929 se Stalin rozhodl kolektivizovat zemědělství, třeba i násilím. Rolníci, kteří po revoluci dostali do užívání půdu, se bránili její ztrátě. Nařízeními „seshora“ byla vytvářena zemědělská družstva – kolchozy (kolektivnoje chozjajstvo). Rolníci, kteří se vstupem do kolchozu z duše nesouhlasili, raději vybíjeli dobytek, jenom aby ho nemuseli dát do kolchozu. Statistické údaje říkají, že v roce 1933 dosahovaly počty hovězího dobytka jenom 65% úrovně roku 1913! Střední a majetní rolníci, kteří do kolchozů nechtěli vstupovat, dostali předepsané nesplnitelné dodávky státu. Když nebylo v jejich silách tyto dodávky splnit, byli označeni za „kulaky“ a vysídleni na sever nebo na východ země.

Tato opatření měla za následek prudký pokles zemědělské výroby, což s sebou přinášelo problémy v zásobování a v neúrodných létech také hlad a dokonce hladomor. Na Ukrajině, obilnici Ruska, zemřely v té době hlady milióny lidí. Přesto Stalin nařídil dále obilí vyvážet, protože bylo nutné zaplatit importované stroje, které Sovětský svaz nakoupil pro rozvoj průmyslu.

Industrializace země se měla provádět podle pětiletých plánů (pětiletěk). Už ta první (1928 – 1932), která byla nakonec splněna ne za pět, ale za čtyři roky, byla úspěšná. Statistiky říkají, že v průběhu 1. pětiletky bylo postaveno na 2 4000 průmyslových závodů. S rozvojem průmyslu vznikala i celá nová města. Z velkých staveb 1. pětiletky budu jmenovat jenom ty nejznámější: Hydrocentrála na Dněpru, hutě v Magnitogorsku, traktorový závod v Charkově, automobilové závody v Moskvě. Negramotnost, která byla pro carské Rusko tak typická, téměř vymizela. Jenom od roku 1930 do roku 1933 počet gramotných stoupl ze 67 % na 90 %!⁷⁹

Za druhé pětiletky, která začala v roce 1933, se tempo průmyslové výroby zvyšovalo o necelých 18 % ročně. Do pracovního procesu se zapojila nová inteligence, vychovaná už v ideálech socialistické revoluce.

Nastalo období velkého budování, zvyšování životní úrovně. Stavěly se velké stavby pětiletky – Běломorsko-baltský kanál, kanál Moskva-Volha. V metropoli země – Moskvě začali stavět metro. Nutno ovšem připomenout, že většinu těchto staveb prováděli vězni, kteří je svou otrockou prací vybudovali.⁸⁰

⁷⁹ HOUSKOVÁ, Hana a Jan PODLEŠÁK. *Světové dějiny XX. století: 1. část*. 1. vyd. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 1993.

⁸⁰ HOUSKOVÁ, Hana a Jan PODLEŠÁK. *Světové dějiny XX. století: 1. část*. 1. vyd. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 1993.

1. prosince 1934 byl zavražděn první tajemník leningradského oblastního výboru strany a člen politbyra Sergej Mironovič Kirov. Tento atentát se stal startem čistek, které Stalin začal ve straně a později v celé zemi provádět. Už v polovině ledna 1935 začaly procesy, nejdříve s domnělými vrahy Kirova – Kameněvem a Zinovjevem a tzv. moskevským centrem. Všichni obvinění se přiznali a v srpnu 1935 byli odsouzeni k smrti.

V roce 1937 byl zahájený proces s velením Rudé armády v čele s generálem Tuchačevským, který zdecimoval bojeschopnost vojsk, protože k smrti bylo odsouzeno, podle dostupných údajů, až na 30 000 důstojníků.

Od března 1938 se konal proces s „trockisty“ vedenými Nikolajem Bucharinem – opět rozsudky smrti.

V zemi zavládl teror pod taktovkou tajné policie GPU. Stalin jej odůvodňoval nutností „zostřování třídního boje“. Milióny lidí, ať už komunistů nebo nestraníků, byly uvězněny v pracovních táborech, kterým se začalo říkat zkratkovým slovem GULAG (Gosudarstvennoje upravlenje lagerej).⁸¹

„I mezi sovětskými historiky se dnes diskutuje o tom, od kdy začala sovětská vláda uvažovat nikoli o jedné, ale o dvou alternativách své politiky. První byla orientována na spojení se západními mocnostmi. Ta druhá počítala s dohodou s nacistickým Německem.“⁸²

Já sám jsem toho názoru, že když ztroskotaly snahy sovětského ministra zahraničních věcí Litvinova ve Společnosti národů o vytvoření systému kolektivní bezpečnosti, Stalin, ve snaze získat čas, aby se Rudá armáda „zotavila“ z jeho čistek, se rozhodl vyjednávat s Hitlerem o neútočení. I když na druhé straně, tato smlouva, uzavřená v roce 1938 novým sovětským ministrem zahraničí Molotovem a německým Riebertropem, byla zároveň i smlouvou o rozdělení sfér vlivu v Evropě.

Vpád nacistických vojsk do Sovětského svazu (21. června 1941) přinutil Stalina hledat nové spojence. Postupně byla vytvořena protihitlerovská koalice – Velká trojka – Spojené státy, Velká Británie a Sovětský svaz. Pakt s Německem sovětská vláda pochopitelně prohlásila za nulitní a Stalin se při jednáních s představiteli Velké trojky rozhodl prosazovat své zájmy.

---

⁸¹ Tamtéž.

⁸² ŠVANKMAJER, Milan. *Dějiny Ruska*. Praha: Lidové noviny, 1995, 473 s. Dějiny států. ISBN 80-710-6128-X.

Po vyhrané válce se Svaz sovětských socialistických republik stal jednou ze světových velmocí. Jeho zahraničně-politický vliv byl skutečně nezanedbatelný. Stal se mocností, se kterou bylo nutné počítat. Území samotného Sovětského svazu zabíralo šestinu zeměkoule, zároveň pod sovětský vliv patřila celá Východní a Střední Evropa. Nicméně, už na jednáních Velké trojky v Postupimi se začaly projevovat neshody mezi spojenci. Vztahy mezi bývalými spojenci se postupně dostávaly až „na bod mrazu“. Situace vyvrcholila později spuštěním „želené opony“ a nástupem studené války. Studená válka znamenala přerod v mezinárodních vztazích. Vycházela s bipolárního soupeření dvou velmocí, které nesoupeřily pouze v oblasti vědy, technologického pokroku nebo ekonomické perspektivy, ale jejich hlavní souboj se vedl také v ideologické rovině, kdy obě velmoci zastávaly rozdílné politické a ekonomické uspořádání. Souboj, který se tak vedl, byl soubojem i o legitimitu jejich politických a ekonomických systémů.

Poválečná obnova země vyžadovala od všech obyvatel Sovětského svazu další nesčetné oběti. Důsledky války byly totiž strašné. Statistiky uvádějí asi 26 milionů obětí na životech. Všichni tito lidé chyběli při obnově země. Západní část státu byla válkou zničená, celá průmyslová infrastruktura zmizela. Dílem následkem válečných operací, dílem se o zničení průmyslových a těžbařských podniků postarali sovětské lidi, aby nepadly do rukou nepříteli.

Obnova průmyslu, hlavně těžkého se dařila velice dobře – už v roce 1948 byla průmyslová výroba vyšší než před válkou. Jak jsme již zmínili, hlavní důraz byl kladen na těžký průmysl a spotřební průmysl zaostával. To pak způsobovalo nedostatky v zásobování. Obnova zemědělství se ani zdaleka nedařila tak dobře, jako obnova průmyslu. Sovětské zemědělství bylo vysoce neproduktivní, zřejmě důsledkem násilné kolektivizace a špatné agrární politiky. Stalinova propaganda však lidi přesvědčovala o tom, že nikde na světě se lidé nemají tak dobře jako v Sovětském svazu. Za svých studií v SSSR se o tom přesvědčil Zdeněk Mlynář, který napsal: *„Při nesčetných příležitostech jsme se přesvědčovali, že velká většina lidí v SSSR skutečně věří tomu, že jinde ve světě, v kapitalistických státech, žijí pracující mnohem hůře než oni, a to i v materiálním, spotřebitelském smyslu slova. O realitě tohoto ostatního světa však nevěděli prakticky vůbec nic.“*⁸³

Tvrdá stalinská diktatura a pronásledování „nepřátel socialismu“ pokračovala i po válce. Pokračovaly politické procesy, pokračovalo hledání nepřátel ve vlastních řadách.

⁸³ MLYNÁŘ, Zdeněk. *Mráz přichází z Kremli*. Praha: Mladá fronta, 1990. ISBN 80-204-0196-2.

Zvlášť přísně byli trestáni ti, kdo se v době války dostali do zajetí. GULAGy se opět plnily.

Stalin byl v posledních letech svého života stále despotičtější a podezřívější. Kolem jeho osoby se vytvořil pompézní *kult osobnosti*. Když pak tento diktátor, jeden z největších diktátorů světa zemřel, „... *ke všem mým dosavadním zážitkům přibylo jasné poznání, že Stalin byl pro sovětské lidi v podstatě obávaným a zároveň milovaným carem: nikoli méně, ale sotva také více.*“⁸⁴

J. V Stalin pomohl přeměnit Sovětský svaz z agrárně zaostalé země na industriální velmoc. Velkou zásluhu nese i na porážce nacismu, která znamenala pro Evropu konec válečného utrpení. J.V Stalin však také svou politikou zapříčinil smrt milionu lidí, kteří padli pro jeho politické ambice a nereálné ekonomické plánování a z něho plynoucí cíle. Stalinismus byl totalitním režimem, s kterým se následovníci, kteří stanuli v čele strany, vypořádávali až do zániku Sovětského svazu.

---

⁸⁴ Tamtéž.

3.3 Období uvolnění za Chruščova

Obrázek 3: Nikita Sergejevič Chruščov

Zdroj obrázku: Wikipedia⁸⁵

Po Stalinově smrti se řešila otázka nástupnictví, tedy toho kdo přijde po něm. Přímým Stalinovým nástupcem v čele vlády se stal G. M. Malenkov. Sice dobrý organizátor, ale nedostatečně rvavý. Díky zákulisním machinacím se do čela státu dostal Nikita Segejevič Chruščov. Pod jeho vedením se zasedání ÚV KSSS stále častěji zabývalo ekonomickými problémy země, co v důsledku přinášelo zvyšování efektivity hlavně zemědělské výroby.

Opatrně a postupně začal Chruščov kritizovat nejhorší počiny Stalinovy éry. Kritizoval dogmatismus a z GULAGů nechal propustit a rehabilitovat část vězňů. To všechno vyvolalo v sovětské společnosti mimořádný ohlas.

3.3.1 Odstranění kultu osobnosti

Na XX. sjezdu KSSS (1956) přednesl Chruščov projev (v SSSR nebyl publikován, dostal se ale do zahraničí), ve kterém otevřeně poukázal na zločiny Stalinova kultu osobnosti. Velice důležité bylo také to, že Chruščovův kurz v zahraniční politice byl vytyčen ve smyslu „*neexistuje sporná otázka, která by nemohla být řešena mírovou cestou*“.⁸⁶ Do popředí se dostala možnost mírového soužití zemí s rozdílným společenským zřízením.

Zahraničně-politická orientace, kterou Chruščov nastartoval, měla za následek, že finanční prostředky, které by se byly použily na zbrojení, mohly být použity na rozvoj ekonomiky. Mohl se zaměřit na ekonomické reformy:

⁸⁵ Nikita Sergejevič Chruščov. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001-, 11. 3. 2013 [cit. 2013-06-15]. Dostupné z:

http://sk.wikipedia.org/wiki/Nikita_Sergejevi%C4%8D_Chru%C5%A1%C4%8Dov

⁸⁶ ŠVANKMAJER, Milan. *Dějiny Ruska*. Praha: Lidové noviny, 1995, 473 s. Dějiny států. ISBN 80-710-6128-X.

- zvýšení životní úrovně lidu
- oblast řízení a plánování ekonomiky

Právě tyto snahy o reformování země se staly Chruščovovi osudnými. Zformovala se proti němu opozice konzervativních politiků pod vedením Leonida Iljiče Brežněva. Tato opozice, která měla silnou oporu v tzv. „jestřábech“ – vysokých armádních špičkách, nakonec přivedla v roce 1964 Chruščovův pád.

Boj o nástupnictví, který se vedl po smrti J.V Stalina rozhodl o dalším směřování strany. Ve vnitropolitickém boji nakonec bylo poraženo křídlo, které chtělo pokračovat v politické linii, jakou nastavil J.V Stalin a zvítězili reformní komunisté vedení N. S Chrusčovem. Tento vnitropolitický boj stál život i vykonavatele politických čistek v 30. letech L. P Beriju. Chrusčov se tak snažil Sovětskému svazu vtisknout novou tvář, která by se zbavila stínu stalinismu a vrátila se ke kořenům a pravému odkazu komunismu a to Leninově linii.

Jeho politika však přinesla na mezinárodním poli několik zásadních neúspěchů. V socialistickém táboře, bylo čínskými komunisty odsouzení stalinismu nepochopeno a vyvolalo mezi zeměmi pnutí. V Evropě liberalizace zas přinesla nepokoje v Maďarsku a Polsku.

3.4 Brežněvův pokus o vytvoření světového impéria

Obrázek 4: Leonid Iljič Brežněv

Zdroj obrázku: Wikipedia⁸⁷

„Je třeba se zastavit u této osobnosti – vždyť Brežněv ... neměl ani tygří spár Stalinův, ani Chruščovovy velké vize.“⁸⁸

Brežněv řídil komunistickou stranu a stát 18 let. Dokázal prý dobře vycházet s podřízenými a byl velice dobrý manipulátor. Nejdříve si musel upevnit postavení mezi nomenklaturou. Brzy po jeho nástupu k moci byl zrušený časový limit pro vykonávání funkce. To zajistilo nejen Brežněvovi potřebný čas, ale uspokojilo to také, že byl politbyrem i ostatními nomenklaturními kádry pokládán za seriózního a bezkonfliktního člověka.

Nastavil „realistický“ kurs směřování státu. Nehodlal dopustit změny, takže po uvolnění v období Chruščovovy vlády přišla opět doba, kdy byly jakékoli „experimenty“ vyloučeny. V ekonomice pokračoval v umírněných reformách. Opět byl v popředí průmysl, hlavně těžký a vojenský průmysl. V zemědělství šlo všechno po staru. Zůstávalo i nadále neproduktivní.

V Brežněvově éře stoupl význam armády a celého vojensko-průmyslového komplexu – v ekonomice i v politice. Po ideologické stránce byl pozorovatelný návrat ke stalinským dogmatům.

Omezení kritiky Stalinova kultu osobnosti a zločinů stalinské éry znamenalo potlačení nových proudů v sovětské společnosti. I za Brežněva se konaly politické procesy, hlavně se

⁸⁷ Leonid Iljič Brežněv. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001-, 11. 5. 2013 [cit. 2013-06-15]. Dostupné z:

http://cs.wikipedia.org/wiki/Leonid_Ilji%C4%8D_Bre%C5%BE%C4%9Bv

⁸⁸ ŠVANKMAJER, Milan. *Dějiny Ruska*. Praha: Lidové noviny, 1995, 473 s. Dějiny států. ISBN 80-710-6128-X.

spisovateli a inteligencí, kteří odmítali přijmout, že by se režim v Sovětském svazu nedal liberalizovat.

L. I Brežněv si byl vědom, že politika kterou se snažil praktikovat N.S Chrusčov, měla mnoho neúspěchů. Snažil se pragmaticky reagovat na vzniklé obtíže a tak umlčet kritiky ze strany stoupců liberálního směru, tak stoupců směru Stalina. Tato politika později vyvolala závažnou ekonomickou stagnaci a strukturální potíže. Tuto situaci se snažil Brežněv zvrátit tažením do Afgánistánu (1979-1989), a tak odvést pozornost od vnitropolitických obtíží k zahraničně-politickým aspektům.

3.5 Gorbačov a jeho „perestrojka“ a „glasnost“

Obrázek 5: Michail Sergejevič Gorbačov

*Zdroj obrázku: Wikipedia*⁸⁹

Když Leonid Iljič Brežněv v prosinci 1982 zemřel, jeho nástupcem se stal Jurij Vladimírovič Andropov, šéf KGB. Byl to vzdělaný člověk, a zřejmě do budoucna plánoval velké změny v ÚV KSSS a v ostatních orgánech, ale byl u moci jenom málo víc než rok. V únoru 1984 zemřel. Podobně další generální tajemník KSSS Konstantin Ustinovič Černěnko. Už v prosinci 1984 těžce onemocněl a v březnu 1985 zemřel.

3.5.1 Perestrojka, glasnost'

Nástup tohoto muže do funkce byl očekávaný s velikým napětím nejenom v samotném Sovětském svazu, ale v celém světě.

Michail Sergejevič Gorbačov spolu se svými přívrženci ve stranických a státních orgánech se snažili zlepšit systém bez toho, že by změnili jeho ideový základ. Jenom vytyčili nové priority:

- návrat k leninským idejím,
- reforma společnosti v Leninově duchu

Největší naděje v průběhu „perestrojky“ sovětské vedení vkládalo do „glasnosti“ a do zapojení „lidského faktoru“.

perestrojka = přestavba

glasnost' = publicita, otevřenost

---

⁸⁹ Michail Sergejevič Gorbačov. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001-, 18. 3. 2013 [cit. 2013-06-15]. Dostupné z: http://sk.wikipedia.org/wiki/Michail_Sergejevi%C4%8D_Gorba%C4%8Dov

zapojení lidského faktoru = zainteresovanost lidí na výsledcích jejich práce, na společenském dění

Už tyto první nesmělé *perestrojkové* snahy změnit život v zemi vyvolaly ve společnosti ostrou vlnu kritiky politické praxe KSSS a celé sovětské historie. Glasnosť v důsledku vedla k tomu, že reálně docházelo ke změnám ve společenském poznání i v politické praxi. Mnozí političtí vězni byli osvobozeni, začaly vznikat nové společenské organizace, v jednotlivých republikách SSSR sílilo hnutí za sebeurčení.

V sovětské společnosti se začal rozvíjet politický pluralismus – vznikaly nové politické strany – jev do té doby v Sovětském svazu nevídaný: Demokratický svaz, Liberálně demokratická strana, Křesťansko demokratický svaz a další. Nebyly to politické strany s velkým počtem členů a jejich ideové zaměření bylo povětšinou antikomunistické.

Reformy prováděné autoritativně a byrokraticky nepřinášely mnoho výsledků. Vznikla potřeba ustavit nové vedoucí orgány. Inspirací byly porevoluční Sjezdy lidových poslanců. Delegáti na tyto sjezdy byli voleni v řádných volbách. Celé toto dění aktivizovalo převážnou část obyvatelstva. Na III. Sjezdu lidových poslanců byl Gorbačov zvolen prezidentem Sovětského svazu. Stal se prvním a zároveň posledním prezidentem SSSR, protože už v roce 1991 došlo k rozpadu Sovětského svazu a k vytvoření Společenství nezávislých států.

Nedá se říci, že by perestrojka vyřešila najednou všechny problémy, které se v Sovětském svazu od jeho počátků navršily, a navíc, Gorbačov musel vyvíjet nemalé úsilí k tomu, aby všichni straničtí pracovníci, od těch na nejnižších stupních až po nomenklaturní kádry v politbyru, pochopili, že je skutečně nutné změnit styl práce. Nebyla to lehká úloha. Zvláště obtížně se mu doma prosazovala politika „obrané obrany“, se kterou ruku v ruce prosazoval redukci armády.

Novinkou v zahraniční politice bylo Gorbačovovo prosazování ideje „společného domu“. Společným domem myslel Evropu, která podle něj nemůže být rozdělená na dva tábory – kapitalistický a socialistický – tato vize ve skutečnosti představovala odmítnutí třídního boje a na jeho místo stavěla všelidský zájem.

Gorbačovovy reformy byly spouštěcím mechanismem k dalekosáhlým změnám nejenom v Sovětském svazu samotném, ale v celé Východní Evropě, v celém sovětském bloku.

Perestrojka byla reakcí na vnitropolitickou situaci, která byla v neutěšeném stavu. Docházelo k velkým národohospodářským ztrátám z důvodu plýtvání a neefektivního využívání nerostného bohatství. Proto devízové rezervy se nemohly využít na modernizaci národního hospodářství, ale bylo nuceno je využít na sanaci rigidních ekonomických struktur. Krize však nespočívala jen v oblasti ekonomické, ale měla i povahu strukturální.

Docházelo v řídicích funkcích k přehmatům, které nikdo nekritizoval a tak docházelo ve všech sférách společnosti k zpohodlnění, které mělo za následek stagnaci a zabrzdění invencí a inovací.

4 Sovětský model a jeho aplikace v cizích zemích

Výsledkem druhé světové války bylo mimo jiné i to, že světovými hegemony se staly dvě velmoci – Spojené státy a Sovětský svaz. Tito dva spojenci z protihitlerovské koalice si fakticky mezi sebou rozdělili vliv v Evropě.

Země střední a jihovýchodní Evropy patřily do zájmové sféry Sovětského svazu a země západoevropské země byly závislé na podpoře Spojených států. V zemích východního bloku proběhly po druhé světové válce ekonomicko-sociální a politické změny, které tyto země stále více přibližovaly sovětskému systému. Začalo se jim říkat lidově-demokratické státy. Jak postupně chladly vztahy mezi bývalými spojenci – USA a SSSR – tak se postupně stupňovalo a zostřovalo napětí mezi oběma bloky.

4.1 Země Východní Evropy

„Vnitřní situace ve střední a jihovýchodní Evropě vedla k hlubokým přeměnám antifašistického, demokratického a národněosvobozeneckého typu, které odstranily dosavadní státní aparáty, zbavily moci velkoburžoazii a velkostatkáře a vytvořily nové mocenské struktury, které byly koalici komunistů, socialistů a demokratických buržoazních a rolnických stran.“⁹⁰

Jak už jsem psal výše, v zemích východního bloku vznikl lidově-demokratické zřízení – což byla fakticky jakási „řízená“ demokracie – přechod mezi demokracií západního typu a diktaturou sovětského typu.

K nastolení režimů nového typu ve východo a středoevropských zemích došlo odlišnou cestou. V Československu a Bulharsku se lidová demokracie vytvořila „zdola“, protože v těchto zemích se komunisté těšili značné podpoře lidových mas – ať už díky tomu, že měli velké zásluhy na národněosvobozeneckém boji za okupace, nebo kvůli jejich přitažlivému politickému programu. V Polsku, Maďarsku a Rumunsku měli komunisté slabší pozice, takže vytvoření lidových demokracií v těchto zemích musela podstatně napomoci přítomnost sovětské armády. Situace v Jugoslávii byla naprosto odlišná, té věnuji další podkapitolu.

Do vzniku studené války Stalin ještě respektoval právo každé země na vlastní cestu k socialismu. Avšak se zhoršující se mezinárodní situací sílil tlak ze strany SSSR na tyto

⁹⁰ HOUSKOVÁ, Hana a Jan PODLEŠÁK. *Světové dějiny XX. století: 2. část*. 1. vyd. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 1993.

země, musely se podřítit sovětské hegemonii. Musely přijmout sovětský model výstavby socialismu včetně znárodnování a kolektivizace zemědělství.

4.2 Jugoslávie

V Jugoslávii se už od válečných dob těšila komunistická strana a osobně její vůdce Josip Broz-Tito velké podpoře obyvatelstva. Tito si tedy mohl dovolit vlastní politiku, vlastní cestu země k socialismu. Stalin na tom nemohl nic moc změnit. Kritizoval sice politiku jugoslávských komunistů, ti ale jeho kritiku naprosto odmítli a odmítli také veškeré zahraniční vměšování do vnitřních záležitostí své země.

Vztahy Jugoslávie se Sovětským svazem a ostatními lidově-demokratickými zeměmi se postupně natolik zhoršily, že v roce 1949 byla Jugoslávie ze sovětského bloku vyloučena a stalinistická propaganda ji dokonce začala označovat za „fašistický stát“ a Tita za „masového vraha“.

Vztahy mezi sovětským blokem a Jugoslávií se opět začaly obnovovat až v roce 1955, kdy Nikita Sergejevič Chruščov osobně odjel do Bělehradu a „...omluvil se jugoslávské straně za všechny útoky a pomluvy, jimž byla Stalinem vystavena“.⁹¹

4.3 Čína

Také Čína si chtěla v rámci sovětského bloku zachovat samostatné postavení. Představitelé čínské komunistické strany byli přesvědčeni, že pro tak obrovskou a lidnatou zemi je nedůstojné hrát úlohu sovětského „satelitu“. Navíc Chruščovova kritika Stalina jim vůbec nebyla po chuti.

V roce 1958 zahájili svou vlastní politiku – politiku tzv. velkého skoku. Byl to neuvážený experiment s lidskými osudy, jehož projektantem byl vůdce Komunistické strany Číny Mao Ce-tung. Tento experiment kriticky zhoršil ekonomickou situaci Číny. Po ideologické stránce zahájili v Číně radikální obrát doleva.

„Čínsko-sovětskou roztržkou byla narušena dosavadní jednota tzv. socialistického

---

⁹¹ ŠVANKMAJER, Milan. *Dějiny Ruska*. Praha: Lidové noviny, 1995, 473 s. Dějiny států. ISBN 80-710-6128-X.

*tábora. V čínsko-sovětském sporu se Albánie přiklonila na stranu Číny, ostatní evropské komunistické státy – s výjimkou Rumunska – podpořily Sovětský svaz a Rumunsko, severní Korea a Vietnam zůstaly neutrální. Původně jednolitý sovětský blok se tedy rozpadl.*⁹²

---

⁹² HOUSKOVÁ, Hana a Jan PODLEŠÁK. *Světové dějiny XX. století: 2. část.* 1. vyd. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 1993.

Závěr

Ve své práci jsme se snažili aplikovat totalitarismus na SSSR. Nelze říci, že by totalitarismus byl součástí systému po celou dobu, ale v období vlády Stalina byl jeho nedílnou součástí. Kdy celý systém bojoval s domnělými nepřáteli a snažil se je tak eliminovat

Co se týká celé etapy dějin SSSR a její totalitní tváře, je tento předpoklad těžko splnitelný. Sovětský svaz nebyl rigidním politickým uskupením ale žil svou dynamikou. Proto považovat celé dějiny za totalitní nelze, ale bylo by na místě je spíše označit za jistou formu autoritativního režimu, který sice o své politice s veřejností nediskutuje, ale kdo se mu nestaví do opozice, toho nechává být.

Proto považuji záměr vytyčený v úvodu práce za splněný a dohádatelný v tom, že Sovětský svaz si totalitním obdobím prošel v době stalinismu, který splňuje všechna kritéria totalitní vlády.

5 Seznam použité literatury a internetových zdrojů

ARENDOVÁ, Hannah. *O původu totalitarismu*. Praha: Oikoymenh, 1996, 676 s. ISBN 80-860-0513-5.

ARON, Raymond. *Demokracie a totalitarismus*. Brno: Atlantis, 1993, 218 s. ISBN 80-710-8064-0.

BALÍK, KUBÁT. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Praha: Dokořán, 1996, 167 s. ISBN 80-865-6989-6.

BOCHENSKI, Jozef. *Marxismus- leninismus*. Olomouc: Velehrad, 1994, 159 s. ISBN 80-901-6145-6

COURTOIS, S: Černá kniha komunismu: zločiny, teror, represe I. Díl Praha : Paseka, 1999 405 s. ISBN 80-718-5194-9

GEYER, M: Za obzor totalitarismu. Praha : Academia, 2012, 686 s. ISBN 978-80-200-2035-2

HOBBSBOWM, E.: *Věk extrémů- krátké 20. Století 1914-1991*. Argo, Praha, 1998, 650 s.

MALIA, M: sovětská tragedie. Praha : Argo, 2004, 566 s. ISBN 80-7203-566-5

MILLER, D: Blackwellova encyklopedie politického myšlení. Brno : Barrister & Principal, 2000, 581 s. ISBN 80-8594-756-0

JOHNSON, Paul. *Dějiny dvacátého století*. Praha: Rozmluvy, 1991, 845 s. ISBN 80-853-3607-3.

MILLER, D: Blackwellova encyklopedie politického myšlení

MLYNÁŘ, Zdeněk. *Mráz přichází z Kremly*. Praha: Mladá fronta, 1990. ISBN 80-204-0196- .

HOUSKOVÁ, Hana a Jan PODLEŠÁK. *Světové dějiny XX. století: 1. část*. 1. vyd. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 1993.

HOUSKOVÁ, Hana a Jan PODLEŠÁK. *Světové dějiny XX. století: 2. část*. 1. vyd. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 1993.

JUDT, Tony. *Poválečná Evropa: historie po roce 1945*. Překlad Dalibor Výborný. Praha: Slovart, 2008, xiii, 986 s., [32] s. čb obr. příl. ISBN 978-807-3910-259.

SARTORI, G: Teorie demokracie

ŠVANKMAJER, Milan. *Dějiny Ruska*. Praha: Lidové noviny, 1995, 473 s. Dějiny států. ISBN 80-710-6128-X.

REIMAN, M.: *O komunistickém totalitarismu a o tom co s ním souvisí*. Karolinum, Praha. 2000, 345 s.

РАДУГИН, А. А. *История России: Россия в мировой цивилизации*. Москва: Издательство Центр, 1997, 342 p. ISBN 58-886-0016-4.

РАДУГИН, А. А. *История России: Россия в мировой цивилизации*. МоскваMoskva: Центр, 1997, 342 p. ISBN 58-886-0016-4.

ГЕНКИНА, Э. Б. *Переход советского государства к новой экономической политике*. 1. vyd. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1954.

КУДРЯВЦЕВ, В. В. *НЭП: Взгляд со стороны*. Москва: Московский рабочий, 1991, 302 p. ISBN 52-390-1271-7.

СМИРНОВ, Г. Н. а А. В. БУРСОВ. *Россия в мировом политическом процессе*. Москва: Восток - Запад, 2011. ISBN 978-5-478-01339-4.

СЕМЕННИКОВА, Л. И. *Россия в мировом сообществе цивилизаций*. 4. vyd. Брянск: Курсив, 2000. ISBN 58-959-2012-8.

5.1 Internetových zdrojů

Leonid Iljič Brežněv. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001-, 11. 5. 2013 [cit. 2013-06-15]. Dostupné z: http://cs.wikipedia.org/wiki/Leonid_Ilji%C4%8D_Bre%C5%BEen%C4%9Bv

Michail Sergejevič Gorbačov. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001-, 18. 3. 2013 [cit. 2013-06-15]. Dostupné z: http://sk.wikipedia.org/wiki/Michail_Sergejevi%C4%8D_Gorba%C4%8Dov

Nikita Sergejevič Chruščov. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001-, 11. 3. 2013 [cit. 2013-06-15]. Dostupné z: http://sk.wikipedia.org/wiki/Nikita_Sergejevi%C4%8D_Chru%C5%A1%C4%8Dov

Soubor:Lenin CL.jpg. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001-, 23. 5. 2011 [cit. 2013-06-15]. Dostupné z: http://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Lenin_CL.jpg

Súbor:Stalin lg zlx1.jpg. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001-, 14. 6. 2012 [cit. 2013-06-15]. Dostupné z: http://sk.wikipedia.org/wiki/S%C3%BAbor:Stalin_lg_zlx1.jpg

Abstrakt

Práce se zabývá aplikací totalitarismu na politický systém SSSR. Je strukturována do kapitol, které se zabývají vymezením totalitarismu jako takového, Ideologií strany, rolí strany v systému, a samotnou etapou vývoje politického systému.

Klíčová slova: Strana, totalitarismus, represe, násilí, stalinismus, SSSR

The work deals with the application of totalitarianism on the political system of the USSR. It is structured into chapters that deal with the definition of totalitarianism as such, the ideology of the party, the roles in the system, and the actual stage of development of the political system.

Anotace